

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LVI. ÉVF.

1924. ÁPRILIS—JUNIUS

2. FÜZET.

AZ UNITÁRIUS LÉLEK.

Azok a sötét fellegek, amelyek évek óta ott boronganak az egyházi élet ege felett, nemhogy eltűntek volna, hanem még jobban elborították a láthatárt s surlódásuk következtében még több veszélyes anyag összpontosult fölöttünk. Egy percig sem érezhetjük magunkat biztonságban. Ma itt, holnap amott csap le egy-egy villám, amely azonnal porrá égetheti sok százados intézményeinket, amelyekért őseink annyit küzdöttek és áldoztak. Mi pedig sajnosan nélkülözzük azt a biztos alapokon nyugvó lelki békességet, amely nélkül szó sem lehet a kultúra és a vallás sikeres munkálásáról. Legjobb erőink az önvédelem romboló harcaiban emésztődnek fel s akaratumk megtörik a külső viszonyoknak lépten-nyomon előnkbe meredő sziklafalán. Sokszor szinte tehetetlenül nézzük, hogy az idő és kor szeszélyes hullámai miként csapdossák az egyházi élet hajóját s miképpen önti el annak belsejét is egy-egy hullámlökés. Már-már ott tartunk, hogy értékes javainkat magunk vagyunk kénytelenek a folyton gyöngülő hajóból a tengerbe dobálni, hogy ezáltal legalább a hajót megmenthessük az elsüllyedéstől.

Hogy mit hoz reánk a holnap? — azt be nem láthatjuk. Semmi okunk sincsen arra, hogy rózsaszínben lássuk a jövőndöt; valamint előre sötét kísérteteket festenünk sem szabad. De hivatásunk komolysága és méltósága megköveteli, hogy minden eshetőséggel számot vetve, az események készületlenül ne találják.

Bármilyen nagy körülöttünk és bennünk a bizonytalanság, de az az egy bizonyos, hogy hajónk nem fog a jövőben azokon a nyugodt, álomba ringató vizeken evezni, amelyekhez a mi nemzedékünk szokva volt. Az a vihar, ami ma tombol körülöttünk, egyhamar nem fog elülni, hogy aztán a szivárványnak békességet hirdető színeiben s a mosolygó napnak örömet és áldást árasztó sugaraiban merengve gyönyörködhesünk. Talán a történelem megismélti önmagát.

Talán megújulnak a lét- és nemlétért folytatott azok a harcok, amelyek a Báthoryak idejében csak bizonyos helyekre szorították az unitárius vallást. Talán előjönnek azok a sötét idők, amelyek a XVIII. sz. elején megfosztottak templomainktól, iskoláinktól és más természetű anyagi javainktól, hogy aztán a koldus sorban esett egyház élete és munkája lehetetlenné legyen téve. Talán megelevenednek azok a társadalmi nélkülözések, amelyek III. Károly és Mária Terézia idejében a hivatalok ajtóit s ezzel a megélhetés lehetőségeit zárták el az unitárius emberek elől, hogy ezáltal minden befolyásukat megakadályozzák. Vagy talán látni fogjuk azt a szegénységet és nélkülözést, amelyről a történetíró azt írja, hogy a tisztviselők 100—120 frt fizetését azzal a hozzáadással ígérte az egyház, hogy „ha ezen sallariumok ő kegyelmeknek ki nem telnék, hanem restantiájok maradna, soha posteritások ne praetendálhassák.” Vagy ismét előtörhetnek azok a viszonyok, amelyek a múlt század ötvenes éveiben elsodorták egyházi autonómiánkat s iskoláink működését lehetetlen kívánságokkal akadályozták s azokba idegen nyelvet s szellemet igyekeztek becsempészni. Vagy ezeken kívül jöhetnek olyan megpróbáltatások, aminőket a múltban, a lezajlott 355 esztendő alatt nem láttak szemünk. Jöhetnek egyház- és vallás-ellenes áramlatok, mint a világháború által földidézett sötét kísértetek, amelyek az emberségből kivetkőztetett embert a saját lelke gyilkosává tehetik.

Azonban ezek a kívülről jövő viharok a mi nemes munkánkat meg nem semmisíthetik. Csak önmagunk áshatjuk meg saját sírunkat. Megáshatjuk úgy, ha azt a három és fél százados unitárius lelket, mely a múltban mindig a romokból is új életet tudott varázsolni, mi könnyelműen elveszítjük. Ha élethajónkat olyan sekélyes vizekre tereljük, amelyeken lehetetlen a továbbhaladás. Ha elhagyjuk azokat az erkölcsi alapokat, amelyek minden időben pillérei voltak a vallás és egyház épületének. Ha megtagadjuk az igazságot. Ha megfeledkezünk a szeretet parancsolatairól. Ha a közjó helyébe a saját egyéni érdekeinket toljuk. Ha kicsinyes önzés és szűkeklűség irányítja cselekedeteinket. Ha vetni nem, csak aratni akarunk. Ha az egymásban való bizalmat eljátszodjuk. Ha a kedvezőtlen külső szelek nem egy egységes táborba hajtanak, hanem szétszórják a világ különböző tájai felé, mint az őszi

szél az élettelen faleveleket. Ha fegyvereinket nem a közös ellenség, hanem egymás ellen fordítjuk. Ime ez a romlás útja. Ez az a mélységes sír, amely az unitárius lelket magába zárhatja a feltámadás reménye nélkül.

Azok a külső viharok elsodorhatják iskoláinkat, templomainkat; megsemmisíthetik egyházi szervezetünket, intézményeinket, autonómiánkat. Vihetnek végbe olyan rombolást, mint hajdan a római katonák Izrael szent városában, ahol kő kövön nem maradt. De mindezek után is megmarad hitünk és vallásunk megközelíthetetlen fellegvéra, ahová a világ szennyes hullámai föl nem érnek; amelyben sértetlenül megmarad az unitárius lélek; amelyet nem vehet el semmiféle földi hatalom. Az az unitárius lélek, amely az egységnek, a szeretetnek, a testvériségnek, a hitnek s a bizalomnak a lelke. Az a lélek, amely nem a látszatot s a külső fényt, hanem az élet igaz értékeit keresi s azokat meg is találja; amely az erkölcsöt és a becsületet mindennél többre tartja, amely ha nem is világol kifelé, de annál jobban melegít befelé. Megmarad az a lélek, amely nem fél az igazság nyílt fényétől, de van ereje és bátorsága arra, hogy a sötétség kísértéseivel szembeszálljon s azok uralmát lehetetlenné tegye. Ez az unitárius lélek, mely a múltban is oly sokszor csudát tett s éppen a legnehezebb helyzetekben mutatta meg a maga nagy erejét, a jövőben is, ha szükség lesz, bizonyosságot tesz önmagáról. Összeszedi a szétszórt csontokat és azokba új életet lehel. A romok helyén újabb és szebb intézményeket létesít. Mint a földbe vetett magból, új élet sarjad belőle. Azért arra kérek, hogy sem kicsinyes érdekekkel, alantas törekvésekkel, sem nagyzó képmutatással, üres álmok hajszolásával ezt az unitárius lelket: az egy Istenben való erős hitnek s a nemes egyszerűségnek a lelkét ki ne oltsátok. Mert veszíthettek akármit: ez a lélek idővel mindent kipótol, mindent helyrehoz és újra épít. De ha ezt eljátszotátok, akkor az izetlenné vált só sorsára jutotátok! Sem a gazdagság, sem a tudomány fel nem támaszthat az öngyilkos halálból.

Vári Albert.

A MAI UNITÁRIUS HITELVEK KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNE.

(Rendszeres unitárius hittan-történet.)

(Folytatás.)

A „non adoramus és non invocamus”-christológiának kifejlődése. Közvetlenül Stancaro után Blandrata György lett a *non adoramus* christológiája felé fejlődő antitrinitárizmusnak vezető alakja, aki valamivel liberálisabb volt a farnovianitáknál, bizonyos tételeknél a Pauli-féle irányzatot is túlhaladta, viszont sem Stancaronak, sem Dávid Ferencnek határozott „non adoramus”-tanáig nem jutott el. Így tehát mintegy átmenet volt a farnovianitizmustól Dávid Ferenc „non adoratio”-jához.

Az unitárizmus történetében Blandratának helye szervesen hozzákapcsolódik Stancaroéhoz. Életük az 1560-as évek derekáig párhuzamosan haladt. Mindketten hitforradalmárok voltak, kik a régi hatholikus s az újabb lutheránus és kálvinista nézeteket igyekeztek megcáfolni. Utóbb, mikor Stancaro visszavonult a közélettől, Blandrata egyedül folytatta a közösen megkezdett munkát, — mignem ő is háttérbe szorult. Előbb Dávid Ferenc, később Socinus Faustus folytatták s fejlesztették új irányba az unitárizmust. Ilyenformán Blandrata az unitárius hitelvek kialakulásának történetében egy láncszemhez hasonlít. Ebben az összekapcsoló szerepben hitfelfogása nem volt mindig egyforma és következetes; aminthogy egyénisége sem volt következetesen mindig ugyanaz. Ifjú korában eredeti orvosi hivatása mellett inkább theologus; később, különösen életének második felében, inkább egyházpolitikus és diplomata volt. Kálvin támadásainak idején még egyedül állta a legnehezebb theologiai vitákat; Dávid Ferenc ellen Socinus Faustushoz folyamodott segítségért; Socinus Faustus ellen pedig már meg sem próbálta a harcot. Utolsó éveiben egészen visszavonult a teológiától s orvosi és diplomatai hivatásának élt.

Blandratáról mint theologusról áttekinthető képet rajzoltam *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* című könyvemben. Itt az olvasó mindazt megkapja, amit részben az idetartozó szakirodalomnak, részben 1914-ig végzett saját kutatásaimnak alapján Blandrata teológiájáról elmondhattam. Azonban már e könyvem írásakor éreztem e tárgyban egy sokkal részletesebb vizsgálódásnak szükségét. Már akkor az volt a benyomásom, hogy minden lelkiismeretes tanulmányozás ellenére

is még mindig tulságosan felszínesen ismerjük a XVI. századi magyar unitárius theologia fejlődését. Azokat a finom árnyalatokat, melyek a különböző felfogások között akkor, mint lényeges különbségek, végnélküli vitáknak voltak tárgyai, csak egy még részletesebb kutatás tudhatja kideríteni. Ez alkalommal ezt akartam elvégezni.

Az események elmondását János Zsigmond fejedelem halálának évével, 1571-gyel kezdem. Ez év egyik legfontosabb az erdélyi unitarizmus történetében. Ugyanis 1564-től 1571-ig Erdélyben az antitrinitarizmus egészen a Serveto által felépített keresztény hitrendszer alapján állott. Blandrata mindössze annyit módosított ezen, hogy ennek a Serveto-féle hitnek farnovianita színt adott. Ennek a farnovianita színezésű Serveto-féle antitrinitarizmusnak történetét Erdélyben *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* c. munkámban irtam meg. Erről tehát most itt még egyszer nem szólok, hanem a szíves olvasót idézett munkámhoz utasítom. Az események elmondását ott kezdem, ahol említett könyvem végződik.

1571-ben Erdélyben a főképen Blandrata (s az ő hatására Dávid Ferenc és paptársai, elősorban Basilius István) által képviselt farnovianita színezésű Serveto-féle antitrinitarizmus egészen új alakot kezdett felvenni. Ez annak a János Zsigmond halála után Kolozsváron végbement nagyszabású antitrinitárius mozgalomnak volt az eredménye, amelyről a történeti irodalomban először idézett könyvemben szóltam s amelyet jelen tanulmányomban részletesen ki akarok fejteni. Egy csomó idegen theologus került Európa különböző részeiből ekkor Kolozsvárra s itt olyan mélyreható hitvitákat, eszmecsereket folytatott, aminőkre még János Zsigmond életében sem volt sok példa. E tényt nagyon jó tudni azoknak, akik Báthory Istvánt, az új fejedelmet, azzal szokták megvádolni, hogy gyűlölte az unitáriusokat. Hogy nem szerette, az igaz. De mint uralkodó, igyekezett az őt körülvevő rendkívül heves ellenreformációs agitálások közben lehetőleg türelmes lenni. S ha meggondoljuk, hogy ugyanakkor — 1572-ben —, amikor Báthory István fejedelemsége idején Kolozsváron a legmélyrehatóbb antitrinitárius nyilvános vitatkozások voltak lehetségesek, Párisban a szomorú emlékezetű Bertalan-éji „nászlakomán“ a türelmetlen katolikus Bourbonok több, mint 30.000 protestánst ölettek meg *ad majorem Dei gloriam* s a pápa ennek öröme nemcsak ünnepi istentiszteletek tartását rendelte el, de emlékermet is veretett, — bizony bizony nincs okunk különösebb türelmetlenséggel vádolni Báthory Istvánt. Ezt azért is hangsúlyozom, mert igazságot szolgáltatni a multak emlékezetének a történetírás legszebb erénye, egyben legszigorúbb kötelessége. Azok a külföldi theologusok, kik a mondott időtájban Kolozsvárra kerültek, névszerint Sommer János, Paruta Miklós, Neuser Ádám, Glirius Mátyás és Palaeologus Jakab voltak. Tanulmányom rendjén

lchát előbb ezekkel akarom megismertetni az olvasót. Ha bemutattam őket s elmondottam azon érdekes körülményeket, amelyek között Kolozsvárra kerültek, egykorú hiteles adatok alapján ismertetni fogom az erdélyi antitrinitárius hitelveket 1570, illetőleg 1571-ben. Erre azért van szükségünk, hogy lássuk, miből fejlődött tovább itt az unitarizmus. Ha e hittantörténeti álláspontot is meghatároztuk, akkor aztán rátérhetünk tulajdonképeni tárgyunkra, azon hitvitáknak ismertetésére, amely vitákból végeredményül a non adoramus christologiának *tiszta unitarizmus* néven ismeretes alakja fejlődött ki s amely egyfelől Dávid Ferenc tragikumával, másfelől a Socinus Faustus-féle socinianizmusnak kifejlődésével áll a legszerveesebb kapcsolatban.

A Kolozsvárra jött külföldi theologusok bemutatását kezdjük Sommerrel. Ki volt Sommer János? E kérdésre életrajzával felelek, mit egybeállítani s kissé részletezni azért is szükségesnek tartottam, mivel ezt még nem végezte el senki.* Aztán meg ez életrajz folyamán ki fog tűnni az is, hogy a lengyel antitrinitarizmusnak egyik irányzata miképen jutott el a moldvai román fejedelemségbe s onnan a Brassó- és Beszterce-vidéki százszok érintésével Kolozsvárra.

Történt ugyanis, hogy Heraklides Jakab, századának ez a híres kalandora, ravaszul kigondolt s még ravaszabbul végrehajtott manőverezéssel 1561. november 10-én *Joan Voda* néven Moldvának törvényes fejedelme lett. Heraklides — kit az újabb román történetírás *Despot Voda* néven is szokott emlegetni — világlátott, nagytapasztalatú igen eszes ember volt, ki nem pusztán szórakozásból járta végig Európának majdnem minden részét, hanem első sorban azért, hogy kitapasztalja, vajjon ő, egy görög hajókormányosnak fia, hol, milyen úton s minő eszközök felhasználásával juthatna királyi trónra. Ambíciója valóban nagy volt s alacsony származása miatt ugyancsak magában bízó embernek kellett lennie, hogy ilyen magas terv megvalósítására képesnek érezte magát. Most, hogy végre a moldvai román fejedelemségben trónhoz jutott, hozzálátott nem csekély élettapasztalatának egy ország kormányzásában való érvényesítéséhez. Moldvából az akkori művelt nyugat igényeinek megfelelő, bensőleg rendezett, kifelé tekintélyes és erős országot akart csinálni. E nagyszabású uralkodói szándéknak egyik része az akkori román közerkölcsöknek szigorú megrendsza-

* Bod Péter Magyar Athenás-ában nem mind helyes adatokat sorolt fel róla, miként ezt Seivert a *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften* (Preszburg, 1785) 404 s köv lapjain kimutatta. Seivertnek e munkájában megjelent rövid életrajz-vázlatát magyar fordításban Szinnyei József közölte a *Magyar Irók Élete és Munkái* XII. kötetében. Kénosi Tóssér *Bibliographiája* s Uzoni-Fosztó-Kozma latin nyelvű *Unitárius Egyháztörténelme* szintén több rávonatkozó adatot őrizett meg. Theológiai működésének méltatására azonban egyikük sem terjeszkedett ki. Ezzel először én foglalkoztam *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* c. forrástanulmányom 54—59 oldalain.

bályozása volt, mit a moldvai román egyháznak megreformálásával kapcsolatban akart végrehajtani. Evégből Lengyelországból Moldvába hívta Lusinszki János antitrinitárius papot s püspöki címmel látva el, megbizta „a román egyházak rendezésével“.

A Lusinszki — vagy miként Gratian feljegyezte:* Lismaini — által kidolgozott reform-programmot ketten hajtották végre. A német és magyar lakosságnak lelki megfélemezését Lusinszki végezte, a románság megfélemezését a fejedelem saját magának tartotta fenn. Lusinszki elnézőbb volt a kihágások és botlások elkövetőivel szemben, de a fejedelem, Sommer feljegyzése szerint, egy alkalommal egy óra alatt 6 bojárt végeztetett ki több feleség tartása miatt. Az egyházi reformmal, illetőleg a közerkölcsök megjavításával együtt járt a közműveltség terjesztése is.

A fejedelem Kotnar-ban külön könyvtárral ellátott minta-iskolát állíttatott fel, melynek igazgatását Sommer Jánosra bízta, ki a fejedelmi udvarban már hat hónap óta végezte a bizalmas levelezéseket s így a fejedelemnek bizalmas embere volt. Sommer iskolaigazgatói hivatását egészen komolyan vette. Azt tanácsolta tehát a fejedelemnek, hogy hívja meg a kotnári iskolához tanítóul Melanchtonnak vejét, Peucer Gáspárt, ki épen ekkor (1560-ban) lett a vittenbergi egyetem rektora. Peucer egyfelől mint orvos, másfelől mint a német kryptokálvinisták vezére, messze földön híres volt. A másik tudós, kit Sommer a kotnári iskolához szeretett volna megnyerni, Georg Joachim von Lauchen, vagy másképen Rhäticus Joakim, ez időben krakkói egyetemi tanár s Kopernikus csillagászati teoriájának egyik legelső népszerűsítője volt.**

Mindezen belső intézkedések lengyel mintára mentek végbe, aminthogy Heraklides egész külpolitikáját a lengyel szimpátiára alapította volt. Ennek további megszilárdítása végett egy dús-gazdag lengyel főúrnak, Zborowski Márton krakkói várparancsnoknak leányát, Krisztinát akarta feleségül venni. Az erre írá-

* Antonii Mariae Gratiani de Johanne Heraclidi despota Wallachorum principe libri tres. Editi ex manuscripto bibliothecae Zaluscianae, Varsaviae, 1759. Idézi J. Ch. Eder: Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. Vierten Teils 2-te Abteilung. (Halle, 1804.) 206 oldalon.

** Miles szász történetíró a Nagyszébenben 1670-ben megjelent *Siebenbürgischer Würg-Enge*-ben erre vonatkozólag a következőket jegyezte fel: „... Also haben die Verräter mit ihrem frommen Herrn ein erbärmliches Ende genommen, welcher dem Land (allwo immer die Verräterei die grösste Tugend und schönste Kunst ist), mit christlichen Ordnungen und guten Satzungen viel gutes getan, indem er mit vielen Unkosten von weiten Ländern her viel gelehrte Leute zu sich gezogen, als Johannem Lusinium obersten Bischoff und eifrigen Abschaffer der abgöttischen Religion der Walachen; Joachimum Prudentium Silesium, Demetrium graecarum lingvarum professorem, Georgium de Revelles und Johannem Sommerum, etc. Professores des Gymnasii, welches Despota aufgerichtet und allda mit einer herrlicher Bibliotheca gezieret hatte“

nyuló tárgyalások megtörténtek s az após kis hadsereggel indult a leendő vőhöz háztüznézőbe, amikor Moldvában forradalom tört ki. A megrendszabályozott bojárok összeesküdtek fejedelmük ellen, trónjáról elkergették, híveit borzalmas kegyetlenséggel legyilkolták s az ország állapotát visszaváltoztatták a régire. Ekkor gyilkolták meg Lusinszkit a püspököt, kit felesége utóbb Jaşiban temettetett el. Azonban özvegye sem került el végzetét, őt is csakhamar megfojtották. A kotnári iskolát is lerombolták, könyvtárát felégették. Maga Sommer is csak úgy menthette meg életét, hogy üldözői elől éjnek idején házának ablakán keresztül szökött meg, három hónapig erdőkben bujkált, mignem végül Brassóba érkezvén, biztos földön érezhette magát. A szörnyű vérengzés elől nem tudott maga a fejedelem sem elmenekülni. 1563 novemberében ő is áldozata lett fellázadt alattvalóinak. Halálával Moldvának történetéből egy szép fejezet semmisült meg.*

Ime rövidre fogva a moldvai antrinitárius mozgalmak keletkezése és lefolyása. Ha Heraklides Jakab tartósan uralkodhatott volna Moldvában, nem lehetetlen, hogy ma Moldvához az unitárizmus történetének egy nagyjelentőségű fejezete kapcsolódna. Mert minden jel arra mutat, hogy a kotnári iskola is, meg Lusinszki püspöki missziója is egy jól átgondolt kulturális programnak voltak legelső tényei.

Sommer János a kotnári iskolától elmenekülvén, a Honterus által 1544-ben alapított brassói iskolának lett igazgatója. Állását 1565-ben foglalta el. Három évig volt itt rektor. 1565-ben 13, 1566-ban 12, 1567-ben 20 tanítványa volt.** Szabad idejét versírással töltötte, ekkor foglalván ékes latinsággal distichonokba a magyar királyok történetét Szent Istvántól I. Ferdinándig s a fennebb ismertetett moldvai vérengzésnek históriáját *Reges Hungarici et Clades Moldavica* címen.***

* *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története c. mű II. kötetében (Bpest, 1894) 290 s. köv. oldalakon sok hibával adja elő Heraklides történetét. Látszik, hogy e sorainak írásakor csak Eder-t használta s ezt is ellenőrzés nélkül. A vallásügyi állapotokra (könnyen megérthetőleg) nem tért ki. A dolognak ezt a részét a román történetírók sem tárgyalják. V. ö. *Jorga*: Istoria românilor prin cãlãtorii. I. köt. (Bucuresti, 1920) 128/9 s. köv. lapjait.

** Mint ez az iskola matrikulációjából megállapítható, melynek idevonatkozó része a brassói evangélikus gimnázium 1863. évi értesítőjének 22—23 lapjain olvasható.

*** E költemények másokkal megtoldva *Reges Hungarici et Clades Moldavica, cujus etiam Hortulus Amoris cum Colica in forma dramatis scripta, ad finem adjectus est Omnia studiosa et opera Stephani He'neri, senatoris Bistriciensis in Transylvania, collecta et in lucem edita* címmel jelentek meg először Wittenbergben 1580-ban. Másodszor *Paraeus J. P.* nyomtatta le *Deliciae Poetarum Hungaricorum* című Frankfurtban 1619-ben megjelent munkájában (355—405 l.). Szemelvényeket közölt belőle *J. Seivert*: *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften* (Pressburg, 1784) 404—415 lapján. Helnernek 1580-ból való kiadásában a következő sorrendben jelentek meg a költemények, stb.: Sommernek előszava után Schulerus András Besztercéről közölt görög szövegű dekasztikont „in Reges

Tanításon és versíráson kívül egyéb dolgokkal is foglalkozott. Ezek közül minket itt főképen az érdekel, hogy fenntartotta továbbra is összeköttetéseit régi barátaival, kik ez időben Európa különböző városaiban állottak a vallásügyi mozgalmaknak élén. Barátaival váltott leveleit ugyan nem ismerjük, de összeköttetéseit több más adatból meg tudjuk állapítani. Így pl. ez időből való *Vita Jacobi Despotae Moldavorum reguli** című költeménye, melyet Palaeologus Jakab részére írt meg, — ez Heraklides Jakab uralkodásáról a leg-hitelesebb egykorú tudósítás; fentebb én is ennek alapján adtam elő Heraklides uralkodásának történetét —) s annak a gyimesi Forgách Imrének költségén nyomtatott ki, aki a németországi egyetemeken végzett tanulmányainak idején megismerkedett Heraklides Jakabbal, közbenjárt, hogy e görög kalandort Moldva trónjának elnyerésében Erdély felől bátyjai, az erdélyi Forgách bárók támogassák. Palaeologus ez időben Krakkóban tartózkodott. Összeköttetésben állott azonban Sommer (s majd látni fogjuk, hogy Blandrata is) a heidelbergi egyetem tanáraival is, kik épen ez időben folytattak elkéseredett harcot a németországi kálvinizmus ellen. Közülük kettő pár év múlva Palaeologussal egyszerre fog majd Kolozsvárra érkezni.

1567. végén Sommer elhagyta a brassói iskolát s Besztercére ment ugyancsak iskolaigazgatónak. Itt két évig volt

Sommeri"; majd Jonas Nicolai Ostervicensistől „Epigramma in Reges Hungaricos ad Stephanum Helnerum”; Georg Helnerustól Brassóból görög nyelvű eposz „in historica Sommeri Carmina ad Lectorem, una cum ejusdem versibus graecis ad afinem suum Steph. Helnerum”; Daniel Krechtől Besztercéről „Carmen in commendationem poematum Sommeri.” E bevezető versek után következett Sommertől: „Reges a divo Stephano ad Ferdinandum usque I. et Johannem Zapolya”, mely költemény 1567-re készült el s Jungk Antal nagyszabeni tanácsosnak volt dedikálva. Utána ugyancsak Sommertől „Elegiae de Clade Moldavica” címen 15 elégia következett 1568. ápr. 10. keltezéssel Helner Istvánnak dedikálva. Majd szintén Sommertől „Hortulus ingenii amoris, scriptus in honorem nuptiarum ornatissimae, virtute et eruditione viri D. Antonii Jungk, Reipublicae Cibiniensis senatoris, et pudicissime virginis Barbarae d. 24. Jul. 1568.” A szintén Sommertől való nevezedik költemény címe: „Colicae et podagrae tyrannis, ad imitationem tragoediarum veterum breviter descripta 1569.” Ez a költemény 1570. jan. 1. datummal Blandrata Györgynek volt ajánlva.

E költeményt 1587-ben Wittenbergbe nyomatta ki Albinus Péter wittenbergi egyetemi tanár — „una cum explicatione commentatiuncula brevi de Walachia et rebus Walachicis.” Ebben az Albinus-fele kiadásban található Heraklidesnek híres hamisított családfája, melynek ágai Homeros koráig visszanyulnak. E családfának címe: „Arbor illustrissimae Heraklidarum familiae, quae et Dasorina Basilica ac Despotica vocatur, justificata, comprobata, monumentisque et insignibus adaucta, ab invictissimus Carolo V. Rom. Imp. et ab Imperiali Consistorio, Ao. 1555.” Szinyei a Magyar Irók Élete És Művei XII. kötetében (1247 hasáb) Sommer munkájának tartja ezt is, de nyilvánvalóan tévesen. Seivert szerint (Nachrichten, 41 oldal.) Heraklides maga nyomatta ki e családfát 1558-ban Brassóban.

rektor.* Ekkor írta „Elegia in nuptias Cl. viri d. Petri Bogneri, Coron. l. l. doctoris, et pudic. virg. Annae, filiae d. Joachimi Koch, consulis Mediensis, A. 1569 die 20 febr.” című lakodalmi versét, mely még ez év folyamán Gyulafehérváron nyomtatásban is megjelent. Ez időből más munkáját nem ismerjük.

Az a nagy mozgalom, amely a hitbéli dolgokban az 1569-ik évben Erdélyben végbe ment, Sommert sem hagyta tovább is nyugodtan. Elhagyva Besztercét Kolozsvárra jött s átvette az unitárius iskola igazgatását, mely munkát Károli Péternek 1566-ban Kolozsvárról való eltávozása óta Dávid Ferenc végzett. Hogy Sommer nem kerülte el Dávidnak figyelmét s Kolozsvárra jövelele Dávid Ferencnek hívására történt, azt más adatokból tudjuk. Rá Kolozsváron valóban szükség volt. A nagy hitviták idején Dávidnak mindegyre el kellett távoznia Kolozsvárról, hogy az unitarizmus érdekében más és más helyeken agitáljon. Ilyenkor az iskolai tanítás szünetelt. Mosi, hogy 1570-ben Sommer iskolai rektor lett, a tanügy kérdése végleg rendeztetett. Sommer ekkor 30 év körüli fiatal ember lehetett. A Dávid Ferenc családjával való gyakori érintkezése házasságra vezette, mert feleségül vette Dávid Ferencnek egyik leányát.** Tudjuk, hogy Dávid Ferencnek első felesége 1570-ben halt meg. Az ezen évi egyházi számadásokban „Dávid Ferenc felesége temetéséért fl. 12” van behajlandó tartozásként feljegyezve.*** E házasság tehát bizonyos mértékig magának Dávidnak családi helyzetét is kiségitette, asszonyt adván a háztartásnak. A viszony így az iskola igazgatója s a plebánus között nagyon természetesen a legbizalmasabbá vált.

Haner György szász egyháztörténelő az 1570. év eseményei közé a következőket jegyezte fel: „Dávid Ferenc már

* Az iskolai anyakönyvnek ide vonatkozó adatát Fischer György közölte a besztercei ág. ev. főgimnázium 1895.96. évi értesítőjének 58 oldalán.

Ezzel kapcsolatban egy adatot kell helyesbíteniünk. *Thorwächter* András „Kurze Chronik Unitarischer Schulleitenden, am Altklausenburger Collegium, im XVI. Jahrhundert” című dolgozatában (megjelent a *Siebenbürgische Provinzialblätter* 1807. évi II. kötetének 228—245 oldalain) azt írja, hogy János Zsigmond Sommer Jánost Németországból hívatta meg kolozsvári rektornak. Ennek igazolásául említi Sommernek János Zsigmond felett mondott halotti búcsúztatójából a következő mondást: „ex eruditis et piis viris multo honesto proposito stipendio in Transilvaniam evocavit, ut tum literarum, tum pietatis quoque melior constitueretur ratio.” Ez idézet azonban nem egyedül Sommerre vonatkoztható, sőt ha beillesztve az eredeti beszédbe az összefüggést is figyelembe vesszük, kiténik, hogy nem is Sommerre vonatkozik, hanem általában azokra a theológusokra, akik 1570 körül kerültek Erdélybe. De e filológiai akribiától eltekintve, annak nincs semmi történelmi bizonyítéka, hogy Sommer 1569-ben Németországba ment s onnan 1570-ben Kolozsvárra jött. Ez a rövid időre való eltávozás külföldre különben sem volna megokolt.

** Ezt Sievert (Nachrichten, stb. 406 l.) szász források alapján állítja.

*** *Jakab Elek*: Kolozsvár története. II. köt. 224 oldal.

a gyulafehérvári második hitvita után nemcsak az udvart térítette vallására, de Sommer János hilsorsosa s kolozsvári iskolaigazgató által Kolozsvárt is annyira hálójába kerítette, hogy 1570-ben az egész város e tudományt vallotta.“ Ha Haner feljegyzése* helyes, — miben kételkedni semmi okunk sincs —, akkor Blandrata György, Dávid Ferenc és Basilius István mellett negyedikül Sommer Jánosnak érdeme Kolozsvárnak unitárius hitre térítése.

Mielőtt már most annak kimutatására térnék át, hogy milyen volt az az antitrinitárizmus, melyet Dávid Ferenc s pap társai 1570 körül Kolozsváron hirdettek, előbb még azt akarom elmondani, hogy miképen került Kolozsvárra az a 4 theologus — Paruta Miklós, Neuser Ádám, Glirius Mátyás és Palaeologus Jakab, kik abban a nagyszabású theológiai mozgalomban, mely Erdélyben az 1570-ik év körül kezdődött s itt végül is Dávid Ferencnek u. n. tiszta unitárius hitéhez vezetett, döntő jelentőségű munkát végeztek. A dolog ugyanis úgy áll, hogy 1565-től egészen 1569-ig Blandrata és Dávid Ferenc Servetonak antitrinitárizmusát tanították Erdélyben. Erre vonatkozó kutatásaimnak eredményét *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* című könyvemben foglaltam össze. 1570-ben azonban Sommer, Paruta, Neuser és Palaeologus közreműködésével egy egészen új mozgalom indult meg Erdélyben, mely az eddigi unitárizmust egészen új irányba terelte, abba az irányba, melyet tiszta unitárizmusnak szokás nevezni. Kezdetben Blandrata is hive volt e mozgalomnak, viszont Dávid Ferenc tartózkodott tőle. Utóbb azonban, amikor e mozgalomnak lényege egészen kibontakozott, Blandrata elfordult tőle, viszont Dávid Ferenc melléje szegődött. Az a végül is a dévai martírsággal végződött szomorú tragédia, mely Blandratának és Dávid Ferencnek küzdelmét lezárta, ebből az 1570 körül kezdődő mozgalomból fejlődött ki. Hogy e mozgalom lényegében véve miből állott, azt csak azután vizsgálhatjuk meg, ha előbb megismerkedtünk azokkal, kik e mozgalmat előidéztek.

Sommerről szólottunk. Most nézzük tehát Parutát.

Paruta Miklósról első adatunk, mit Sandius jegyzett fel a *Bibliotheca Antitrinitariorum*-ban (18—19 l.), az, hogy 1546-ban tagja volt a velencei híres antitrinitárius társaságnak s így ifjúkori barátság fűzte Leonardus Abbas, Busalis, Laelius Socinus, Bernardinus Ochinus, Valentinus Gentilis, Julius Trevisanus, Franciscus de Ruego, Jacobus de Chiari, Franciscus Niger, Darius Socinus, Paulus Alciatus, Georgius Blandrata s

*) „... ex eis, quae Claudiopoli hac de re manarunt, prolixius videre est, quo factum, ut non modo Aulicos seducere Davidis, sed et Claudiopolitanos in suas casses, per socium confessionis Johannem Sommerum Pirnensem, scholae ibidem rectorem, perduceret, tanto quidem successu, ut Anno 1570 tota urbs hoc doctrinae veneno, ceu peste acerbissima, infecta esset.“ *Haner: Historia ecclesiarum Transylvanicarum. Francofurti et Lipsiae 1694. 286 oldal.*

e társaság többi tagjához. Tudjuk aztán, hogy a rom. kath. inquisitio elől neki is menekülnie kellett. Előbb Svájcban telepedett le, honnan Blandratával együtt Lengyelországba távozott. Ez időtől kezdve Paruta Blandratának volt hűséges kíséretőrtársa, s igen gyakran személyes képviselője. Magyar földön, Erdélyben, először 1558. január 2-án járt, a radnóti zsinaton, hol Stancaroval együtt bemutatta Blandratának kátéját.* Stancaro azt is feljegyezte, hogy e radnóti zsinaton Dávid Ferenc is jelen volt s „az augsburgi hitvallásnak fenntartása mellett elítélte az *Arianam haeresin*.”** Tárgyunkra vonatkozólag ez adat különösen azért fontos, mert megtudjuk belőle, hogy Dávid Ferenc tehát már 1558-ban ismerte Parutát. Ezzel aztán egyidőre nyoma vész az emlékekben. Hogy hol tartózkodott, nem tudjuk. 1562-ben *Theses de deo Trino et uno alias de Trinitate* címen értekezést ír, mely tézisekről előbb az 1568-ki, majd az 1571-iki gyulafehérvári zsinatokon részletes vita folyt. Az 1568-ki gyulafehérvári vitának jegyzőkönyveit ismerjük, azok arról, hogy Paruta jelen lett volna, nem emlékeznek meg, viszont, hogy a tételekről ott szó volt, azt Bock írja a *Bibliotheca Antitrinitariorum* I. köt. II. rész 588. oldalán. Bock egyszersmind arra hivatkozik, hogy a tézisek a *De falsa et vera cognitione Dei* c. munka függelékeiként nyomtatásban is megjelentek. Lehet, de e könyvnek általam látott példányában a függelék nem volt meg. Azt azonban tudjuk, hogy az 1571-ki gyűlésen Paruta is jelen volt s vitatkozott. Így tehát Paruta is minden valószínűség szerint Sommerrel egy időben, —1570-ben — került Kolozsvárra.

Neuser Ádámról is csak keveset tudunk, bár ez a kevés egyaránt érdekes és jellemző. Délnyugat-Németországban született, lutheránus hitben nevelkedett, majd áttért a kálvinista hitre utóbb Heidelbergben a Péter-templom lelkésze lett. Fel van jegyezve, hogy Heidelbergnek, sőt az egész pfalzi tartománynak egyik legnépszerűbb papja volt, ki a templomban mestere volt a szónak, templomon kívül pedig sűrűn megfordulva világi társaságokban, mint vigkedélyű, mulatozást szerető ember, általános kedveltségre tett szert. E világias modora hamar szemet szűrt azoknak, akik aggódtak az egyházi fegy-

*) Ezt Stancaronak *Collectio doctrinae Arii et Phil. Melanthonis* c. könyvéből tudjuk. Különös, hogy erről a jelentős zsinatról Zoványi Jenőnek értékes munkája: „A reformáció Magyarországon 1565-ig” (Budapest, 1922) nem emlékezik meg, noha egyébként a Stancaroval kapcsolatos magyarországi eseményeket több helyen behatóan tárgyalja.

Megemlékezik e kátéről Beza is a „Valentini Gentilios tetterimi haereticus impietatum ac triplicis perfidiae et periurii, brevis explicatio, ex actis puelicis Senatus Genevensis optima fide descripta” c. Genfben 1567-ben megjelent mű 21. oldalán.

**) E téziseket alább — az 1571-ki gyulafehérvári zsinat (v. ö. *Borbély*: A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században, 123 sz. jegyzetet), ismertetésénél szószerint közlöm.

lemnek s a komor erkölcsöknek meglazulása miatt. Különösen Olevianus nem nézte ezt jó szemmel. III. Frigyes pfalzi választófejedelem 1568-ban elhatározta, hogy tartományában életbe lépteti Kálvinnak Genfben megvalósított szigorú egyházi fegyelmét. Az efféle azonban nem történhetett egyszerűen fejedelmi rendeletre. Nagyon alkalmas időben jött tehát az, hogy egy angol kálvinista, Wither György, Heidelbergben kivánt theologiai doktori vizsgát tenni. E célból az egyetem hittudományi fakultásához vitatételeket nyújtott be az Angliában azon időben napirenden levő vitatkozásokról a templomi ruhákat és ceremóniákat illetőleg. Wither kijelentette, hogy e tárgyról való állításait hajlandó bárkivel szemben védeni. Csakhogy az egyetem nem akart ítélő bíróul szerepelni az angol hitéletnek akkori aktuális kérdéseiben, ennél fogva felszólították Withert, hogy más tárgyú vitatételeket nyújtson be. Wither ekkor az egyházi fegyelemnek s az egyházi büntetéseknek szükségességéről terjesztett elő tételeket, amelyekben amellet foglalt állást, hogy a fegyelem kérdése az egyházban egyenlő fontosságú a hitigazságokéval; a papoknak a presbiteriummal egyetértőleg legszigorúbban kötelessége örködni a fegyelem fölött s ha szükséges, a büntetéstől, sőt az excommunicatiótól sem kell tartozkodnia. Az e tételekről való disputa 1568. június 10-én kezdődött s úgy látszott, hogy nagyon sűrűn fog lefolyni. Estefelé azonban váratlanul felszólt Neuser Ádám s kijelentette, hogy egy nap nem elegendő a tételek megbirálásához. Erre az elnöklő Boquinus kihirdette, hogy a vita másnap folytatódni fog. Másnap Neuser azzal a meglepetéssel kezdte felszólalását, hogy Withernek állításai ellenkeznek Istennek a bibliában található ígéivel. A vita kezdett elmérgesedni. Olevianus tagadta Neuser állításainak helyességét. Neusernek Erastus pfalzi orvos sietett segítségére s előbb előszóval, majd vitáiratokkal támadta Olevianust és párthíveit, kik — szerinte — szentírás-ellenes rideg szigorúságukkal megölik az életet az egyházban; velük szembeállította Neusert, ki mintaképe a jámbor jó embernek; Sylvanust s másokat. A kor szokása szerint Wither tételeivel szemben ellentételeket állított fel, melyek a később oly nagy szerepet játszott erastianismusként voltak alap-tételei. Neuser templomi prédikációiban helyeselt Erastusnak. E mozgalmak következtében Heidelberg s utána a pfalzi választófejedelemség két táborra oszlott. Az egyik részen voltak Olevianus s a kálvini egyházfegyelemnek hívei, a másik részen Erastus, Neuser, Sylvanus s az egyházi szabadság vitatói. A fejedelem úgy akarta a békét létrehozni, hogy Neusert áthelyezte a Péter-templomtól a Szentlélek-templomhoz reggeli imát mondó papnak.

Neuser nem fogadta szóltanul e degradálást, hanem elkeseredésében most már nyíltan hozzálatott eddig csak titokban vallott antitrinitárius hitének terjesztéséhez. Sylvanusnak, Erastusnak s több pfalzi papnak nevében levelezést kezdett Blandrata Györggyel, ki akkor Kolozsváron tartózkodott.

Ekkor történt, hogy Miksa császár Speierbe birodalmi gyűlést hívott össze, hova Frigyes választófejedelemnek is el kellett mennie. E speieri birodalmi gyűlésen megjelent volt János Zsigmond erdélyi fejedelem képviselőjében Békés Gáspár is. Értesülvén erről, Neuser és Sylvanus Suter Jakabbal és egy kaiserslauterni társukkal, Vehe Mátyás diaconussal, Speierbe utazott s kihallgatásra jelentkezett kornyáti Békés Gáspárnál. Hogy előszóval mit terjesztettek elő, azt ma már nem lehet megállapítani, de tudjuk azt, hogy Sylvanus egy levelet adott át Békésnek, melyet Blandratának címezett; Neuser pedig II. Selim szultánhoz próbált ugyancsak ez úton levelet küldeni. Levelében, melynek tartalmát ismerjük, a következőket írta: Ő (Neuser) az ó- és újtestamentumnak, valamint az alkoránnak tüzetes tanulmányozása alapján arra jött rá, hogy Mózesnek, Krisztusnak és Mahometnek tanai egymással egyeznek s a keresztények ezt az egyezést azzal zavarták össze, hogy a bibliát hibásan értelmezve, Krisztust eléje helyezték az eglyenyegű igaz Istennek. Miután maga (Neuser) e tévedésről meggyőződött, előszóval s írásban oly sikerrel szállt sikra a helyes felfogás mellett, hogy a legtudósabb s legelőkelőbb pfalzi, illetve heidelbergi emberek mind melléje álltak volna, ha a választófejedelem attól nem fél, hogy ennek az eddig ismeretlen, új tanításnak következtében a birodalmi császár a hitbeli békesség megtörése címen ellene támad s neki és népének sok bajt szerez. Ebbeli félelme miatt mozdította el őt a fejedelem a Péter-templomi papságtól. Noha — írja tovább — a fejedelem most is arra törekszik, hogy őt a többi hittudóssal kibékítse, ő el van határozva megmaradni a megismert igazság mellett s szolgálatát a szultánnak felajánlani azon reményben, hogy a szultán birodalmában több sikerrel szolgálhat majd Istennek. Kéri ezért a szultánt, hogy őt gyermekeivel együtt fogadja szívesen, mivel nem mint gonosztevő menekül hozzá, hanem mint békés igazhitű. Egyben mellékelve némelyeket írataiból, engedélyt kér arra, hogy ügyét a szultán előtt előszóval is előadhassa.

Neusernek azonban ezúttal épenséggel nem volt szerencséje Békés Gáspárral. Ellenkezőleg. Hiszen Békés épen azért ment volt Speierbe, hogy az erdélyi fejedelem nevében véd- és dacszövetséget kössön a császárral a török szultán ellen. Miksa császár Békésnek erre a szövetség-ajánlatára azt válaszolta, hogy nem léphet szövetségre olyan emberekkel, akik tagadják Krisztus istenségét s a szent háromságot. Békés azt felelte erre, hogy a császár nem kifogásolhat komolyan egy olyan hitet, melyet a németországi theologusok közül is sokan magukénak vallanak. Ennek igazolására felmutatta Neusernek és Sylvanusnak leveleit. A császár bosszankodása a levelek miatt könnyen elképzelhető. A pfalzi választófejedelem e levelek alapján azonnal (1570. július 15.) elfogatta Neusert, Sylvanusot, Vehet

s Suter Jánost. Neusernek csakhamar sikerült megszöknie, de újra elfogták s Ambergben elzárták. Hét hét múlva azonban ismét megszökött s most már meg sem állott Kolozsvárig.* Társai közül Sylvanus Jánost a volt ladenburgi prédikátort 1572 dec. 23-án kivégezték,** Erastus Tamás Angliába menekült; Vehe és Suter pedig csak úgy nyertek kegyelmet, hogy nyilvánosan visszavontak minden közösséget Sylvanussal, Neuserrel és Erastussal s aztán száműzetésszerűleg sietve elhagyták Pfalzot.

Glirius Mátyásról csak a véletlen szerencse folytán tudunk, mert nevét annyiszor s annyiféleképpen változtatta, hogy valóban nehéz dolog megállapítani, vajjon mikor és hol melyik nevén szerepelt. Eredetileg Vehe Mátyásnak hívták s kaiserslauterni diakonus volt. Neuserrel s Sylvanussal együtt Speierben ő is fogságba került, honnan csak úgy szabadult ki, hogy büntetését száműzetésben szabták ki rá. Sietett is erre elhagyni Pfalzot s Neuser titkos utasításai szerint Kolozsvárra jött. Időközben nevét — mint ezt Ruarus Márton 1637 jan. 16-án Caloviusnak írta*** — előbb Dietrichus Dorschius-ra, majd később Nathanael Aelianus Matthania-ra változtatta. E neveket bizonyára bujdosása alatti inkognitója végett vette fel. Kolozsvárra jövén, Matthias Glirius lett belőle s Erdélyből való eltávozása után e nevét állandóan megtartotta. Kolozsváron lector volt az előbb Sommer, majd Palaeologus igazgatása alatt állott iskolában.****

* Neuser életének fenní eseményeit *Iselin J. C.*: Neu vermehrtes historisch und geographisches allgemeines Lexikon, Basel, 1726. III. kötet 644—45 oldal alapján állítottam össze. Ez adatoknak egy részét megtalálhatni, de Békés nevének említése nélkül *Sudhofi*: Olevianus und Ursinus című (Elberfeld 1857.) monografiájában (3-ik könyv 3-ik fejezet). Utalok itt „A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században” c. könyvem 133-ik jegyzetére is. Megjegyzem továbbá, hogy Iselin-nek rendkívül becses lexikona megvan a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában G. 2551 szám alatt.

** Erre vonatkozólag lásd Dürrwächter Antalnak „Sylvanus János kivégzése” című tanulmányát a Zeitschrift für Kirchengeschichte 1913. évi II. füzetében. (V. ö. Keresztény Magvető 1922. évf. 194 lapját.)

*** Ruarus levelét Zeltner tette közzé: Martini Ruari aliorumque virorum doctorum epistolarum selectarum centuriae duae notis idoneis illustratae című művében (Lipsiae, 1729. 1-6 oldal), mely munka eredetileg Zeltnernek híres „Historia crypto-socinianismi”-je függelékéül jelent meg.

**** Ezt Possevino jezsuita „Transilvania” című 1584-ben készült munkájában jegyezte fel, mely feljengyzést sokáig csak Sandiusnak 1684-ben megjelent „Bibliotheca Antitrinitariorum”-jából (57 oldal) ismertünk, hol latinul van idézve. 1913-ban dr. Veress Endre a Fontes rerum Transylvanicarum III. kötetében eredeti és teljes szövegében közzétette Possevino könyvét, mely az említett helyet a 104-ik oldalon tartalmazza. Már itt megjegyzem, bár erről később bőven lesz róla szó, hogy Possevino Gliriusnak jelentőségéről így írt: Megkérdezvén az erdélyieket, hogy honnan vette Dávid Ferenc „Zsidózó” hitét, „non potevano fare altro che et pervertire le manifestissime profetie del testamento antico, stimolati da quel Glirio Giudaizante et da altri . . .” (l. m. 139.) Azt, hogy Gliriusnak nagy szerepe volt Dávid hitének kialakulásában, Pokoly József is említette adatokban gazdag értekezésében: „Az unitarismus Magyarországon” (megjelent a Protestáns Szemle 1898. évi folyamában 6 közleményben). E tanulmányt elfogult felekezetieskedése miatt csak a legnagyobb óvatossággal szabad használni Hittantörténeti összefüggésekre nem lévén figyelemmel, ilyen irányú megállapításai nagyobbára mind hibásak.

Palaeologus Jakabnak életét is csak igen hiányosan ismerjük. Pedig az említett theologusok közül épen az ő sorsa érdekelne minket a legfőképen. Socinus Faustus 1581. nov. 20-án Krakkóból azt írta Kolozsvárra Squarcialupus Marcellusnak, az erdélyi fejedelem második orvosának, ki Blandrata mellett működött s vele egy hiten volt: „... A vallási bajoknak oka nemcsak itt (t. i. Lengyelországban), hanem Erdélyben ép úgy, mint Magyarországon, Litvániában és másutt is, Palaeologus befolyása és iratai. Avagy épen Erdélyben mindenkinél előbb nem épen ő tanította Krisztus nem imadásának s segítségül nem hívásának tanát más téves tanításokkal egyetemben? Ma is nem épen az ő tanítása — melyből állítólag Dávid Ferenc tanítása is származott, — az, amely Magyarországnak oly sok egyházközségét megrontotta? Nem ő az, aki, mintegy új Dávid Ferenc, Litvániában az egyházközségeket fellázította és Lengyelországtól való elszakadásra bírta?)* Socinusnak e nyilatkozata azt igazolja, hogy Palaeologusnak rendkívül nagy szerepe volt nemcsak Dávid Ferenc non adoramus és non invocamus christológiájának kialakulására, hanem e tannak külföldön való elterjesztésére is. Sajnos, az eddig ismeretes adatok alapján pontosan nem tudjuk megmondani, miképpen tett szert Palaeologus erre a nagy befolyásra, kikkel, hol és mely időben állott összeköttetésben. Az egyháztörténetírásnak e tekintetben még igen sok teendője marad. Egyelőre csak az bizonyos, hogy az ő szerepe is olyan volt, mint a Stancaróé: nemcsak kifejteti segített az antitrinitarizmusnak non adoramus és non invocamus christológiáját, hanem azt Európa-szerte el is terjesztette. Különösen nagy jelentőségű volt azon ténykedése, hogy egyfelől rávezette Dávid Ferencet utolsó theologiai nézetére, másfelől Dávid Ferenc halála után szemben Socinus Faustusnak végnélküli öngazolásával vállalta Dávid Ferenc igazságának s Socinus Faustus végzetes tévedésének kimutatását. E ténykedéseiről alább részletesen lesz szó.

* Socinusnak e nagyjelentőségű nyilatkozatát eredeti latin szövegében is közlöm: „... Quid si cognitum haberet, ut quidem ego habeo, quot malorum causa, non istic tantum in Transylvania, sed in Ungaria quoque, in Lithuania et aliis in locis Palaeologi auctoritas et scripta fuerint? An non ipse primus omnium in provincia ista, sententiam illam maxime impiam et detestandam de non adorando neque invocando Christo, una cum aliis compluribus pestilentissimis erroribus docuit et scriptum reliquit? Nonne ejus doctrina hodie, quae a quibusdam Francisci Davidis doctrina esse creditur, integrae eaeque non paucae ecclesiae in Ungaria foedissime sunt corruptae? Nonne is in Lithuania alterum quendam Franciscum Davidis, quantum in se fuit, jam excitavit et provinciae illius ecclesias suo veneno infecit, ab ipsiusque Poloniae ecclesiis jam fere divulsit ac separavit?” (Bibliotheca Fratrum Polonorum I. kötet 365 oldal.) Pár szónyi változtatással közölte Bock is (Historia antitrinitariorum II. köt. 801 lap).

Lubieniecius Stanislav: Historia reformationis polonicae c. művében (Freistadii, 1685) a 200-ik oldalon „de Palaeologi vita, moribus et morte” hivatkozik Socinus Faustusnak Unjelius ellen írt munkája második kiadásának második fejezetére (42 lap). E munkát nem sikerült látnom.

Életéről egészen addig, hogy Erdélybe jött, csak pár adatot tudunk. Az égei-tengeren levő Chios szigetén született híres fejedelmi családból. Elemi iskoláinak végezte után Görögországhoz tartozó sziget-hazájából Itáliába ment tanulmányait tovább folytatni. Rómában — állítólag — a későbbi V. Pius pápával egy napon és egy helyen lépett be a domokosrendű szerzetbe. Szabad szelleme azonban hamar ellenkezésbe került szerzetének rendszabályaival. Az egykori Florimundus Raemondus szerint* előljárói: „eum in praecipuis Christianae religionis fundamentis vacillare” (a keresztény hit alaptételeiben ingadozni) találták s emiatt mint nemcsak a rendre, hanem az egész egyházra veszedelmes eretneket átadták a római inquisitoroknak. E fogságából — mint későbbben az Apocalypsis-hez írott magyarázatának több fejezetében maga elbeszélte — kétszer kellett megszöknie, míg végre sok veszedelem kikerülése után sikerült Németországba jutnia. Ekkor Németországban a görög nyelvnek s ezzel kapcsolatban mindennek, ami és aki a görögökkel összeköttetésben állott, nagy tekintélye volt, miként erről egyebek mellett Melanctonnak a Corpus Reformatorum-ban közzétett levelei is bizonykodnak. Ezért Palaeologusnak is csakhamar nagy tekintélye lett a németek között úgyannyira, hogy nemcsak a római katolikus inquisitoroknak, de még V. Pius pápának — ki, mint ezt Ranke a római pápákról írott és magyar fordításban is megjelent műve I. kötetében kimutatta, maga volt a megtestesült inquisitio** — sem sikerült Palaeologust elfogatni s a római kath. egyház büntető törvényszékének kiszolgáltatni. Hogy azonban üldöztetése a német protestánsok minden védelme mellett is sok aggodalmat okozott neki, azt ugyancsak az Apocalypsis-hez írott magyarázata előszavában panaszolta el, hol Justinianus Vincentius kardinálisnak — kinek mint „suo fratri” van a mű dedikálva — felelegeti, hogy Michael Ghislenus (illetőleg Michele Ghislieri) — az V. Pius néven ismeretes pápa — mennyi izgalmat s keserőséget okozott neki. Hogy azonban a római inquisitót ez az irányában való sikertelensége nem lankasztotta, azt a következmények szomorúan mutatták. A Palaeologus elleni elfogató parancs érvényben maradt tovább is, mígnem — mint majd látni fogjuk — XIII. Gergely pápa azzal tényleg célt nem ért. Ennek a pápai udvar által vezetett szünet nélküli üldöztetésnek egykorú adatok szerint az volt a valódi oka, hogy állítólag „Palaeologus terjesztette volna el Európaszerte a legveszedelmesebb protestáns tanokat”. Ezt említi Wuiekus Jakab jezsuita a lengyel nyelven a Fiú Istenségéről

* *Historia de ortu, progressu et ruina haereseon hujus saeculi. Coloniae, 1614.* A 4-ik könyv 12-ik fejezetében „de Jacobo Palaeologi ejusque vita et morte” címen.

** „Mily keveréke az egyszerűségnek, nemeslelkűségnek, személyes szigorúságnak, odaadó vallásosságnak és rideg kirekesztésnek, keserű gyűlöletnek, vérengző üldözésnek!” — írja róla Ranke i. m. I. köt. 320. lapján.

s a Szent Lélekről kiadott munkájában, valamint a híres római jezsuita theológus Bellarmin Robert már idézett Disputatióiban*. Ez az egykori események összehasonlító mérlegelése után annyit jelent, hogy Palaeologus Stancaronak nyomdokain haladva, Stancaro után tényleg a legnagyobb halással készítette elő Európa különböző országainak theológusait az antitrinitárizmus ezen legszélsőbb irányának befogadására.

Németországból Csehországon át Lengyelországba ment. Hogy ez pontosan melyik évben történt, azt nem tudjuk; amint-hogy idáig Palaeologus életéből még egyetlen eseménynek évét sem tudjuk pontosan meghatározni. Hogy azonban 1567 után s 1570¹előtt kellett Lengyelországba mennie, azt több körülmény bizonyítja. Ugyanis az erdélyi antitrinitáriusok e két évszám közé eső időben vettek róla tudomást. 1567 előtt Palaeologus Erdélyben nem volt ismeretes. Az ezen évben Kolozsváron megjelent *De falsa et vera unius dei patris, filii et spiritus sancti cognitione libri duo c.* műben neve nem fordul elő, holott annak „de origine et progressu triadis, deque initio sophistices et variis reclamatoribus“ c. fejezetében azon időnek mindenik nevezetes külföldi antitrinitáriusáról említés történt. Viszont Dávid Ferenc 1570. nov. 29-én Gyulafehérvárról levelet** küldött Palaeologusnak, melyben nemcsak a tisztelet és bizalom hangján szól róla, de — a datum pontos megjelölése nélkül — utalt az 1569. okt. 20-iki nagyváradi hitvitára is, amelynek jegyzőkönyvét Dávid Ferenc magyar nyelven kiadta volt. E levélnek bizalmas hangja azt mutatja, hogy ők már azelőtt személyesen is kellett, hogy találkoztak légyen, valamint, hogy Palaeologus ekkor már tüzetesen kellett, hogy ismerje az erdélyi antitrinitáriusok dolgait. Igen ám, de akár arról, hogy Palaeologus 1570 előtt járt volna Erdélyben, akár pedig arról, hogy a szóban levő években Dávid Ferenc külföldön (ahol esetleg találkozhattak) járt volna, nincs tudomásunk. Itt tehát az események összekapcsolódásában nyilvánvaló hézag van, mit szerencsés adat-fölfedezés tudhat kipótolni.

A chronológiával különben később is nehézségek vannak. Chytraeus Dávid 1571. március 9-én Rostock-ból levelet küldött Palaeologusnak Prágába „in collegio Carolino“*** hol Palaeologus tényleg huzamosabb ideig tartózkodott volt. Viszont tudjuk, hogy az 1571. január 14 és márc. 14 között valamelyik

* Bellarmin-nak a műve (megvan többek között a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában R. 1521 jelzés alatt) a XVI. századi theologia történetére a legbecselesebb forrásművek közül való.

** Először közölte Karl Landsteiner: Jacobus Palaeologus c. tanulmányában. Megjelent a bécsi józsefvárosi főgimn. 1873. isk. évi értesítőjében. Másodszer Jakab Elek: Dávid Ferenc-emléke. Budapest, 1879. II. köt. 12—13 l. Magyar fordítása u. e. mű I. köt. 183—84 lapján.

*** Ez a levél is, valamint a többi alább idézendő levelek Landsteinernek említett dolgozatában jelentek meg.

időben végbement gyulafehérvári harmadik hitvitának épen Palaeologus volt egyik concionatora és jegyzőkönyvvezetője. Ekkor tehát már Erdélyben kellett lennie.* Hogy azonban ez alkalommal mennyi ideig tartózkodott Erdélyben; illetőleg hogy itt tartózkodása vajjon nem volt-e csak amolyan rövid ideig tartó, mint aminőnek tételeztem én fel pl. azon állítólagos Erdélyben járását, amely alkalommal Dávid Ferencsel (1570 előtt!) személyes ismeretséget köthetett, — adatok hiányában ma még nem tudhatjuk. Tény azonban, hogy Johannes Gabrowsky („praepositus Sandeciensis“) még ez év (1571) nov. 29-én Varsóból Krakkóba küld neki levelet; I. Schwartz is Bécsből a következő év (1572) szept. 6-án ugyancsak Krakkóba ír neki. Sőt 1573 dec. 27-én Kolozsvárról maga Dávid Ferenc is Krakkóba címezi hozzáírott levelét. Tehát: Palaeologus Jakab 1571 legelején Erdélyben járt s részt vett a gyulafehérvári harmadik hitvitán; aztán még ez év folyamán Krakkóba távozott, hol egyfolytában 2 évig tartózkodott. Hogy itt mit csinált,** azt hitelesen nem tudjuk, de úgy látszik, hogy a hitbeli mozgalmak vezetői közé tartozott, mert csak így értjük meg Budzinski Szaniszlónak 1574. márc. 17-én Krakkóból Erdélybe utána küldött levelét, melyben a lengyel hitállapotokról számolt be részletesen. E levél egyuttal dokumentuma annak is, hogy tehát Palaeologus ez alkalommal 1574 elején jött Kolozsvárra. Ezuttal huzamosan tartózkodott Erdélyben. Csanádi Imre szentkirályi lelkésznek 1575 ápr. 8 és jun. 3-án, valamint Súlyok Imre fejedelmi protonotáriusnak ugyanez év június 25-én Meggyésről hozzáküldött levelei azt bizonyítják, hogy akkor még Kolozsváron volt. Viszont Szakmári István kolozsvári magyar prédikátor 1575 aug. 6-án Kolozsvárról már utána kell, hogy küldje levelét. Kerzius Pál orvos pedig ugyanezen év dec. 1-én Brassóból azt írja Palaeologusnak Krakkóba, hogy ott szerezze meg neki Basiliusnak műveit s azokat akár Blandratával, akár pedig Berzevicy Mártonnal küldje neki el. Ezekből az adatokból tehát bizonyos, hogy Palaeologus 1575 aug. 6. előtt már eltávozott Erdélyből Krakkóba. Hogy ott mi történt vele s mi lett további egész életsorsa, azt alább részletesen is látni fogjuk. Az életrajzi chronológiának megállapításait itt egyelőre befejezzük.

* Palaeologus tartózkodási helyeinek megállapításánál figyelemmel voltam Fraknoi Vilmosnak Landsteiner dolgozatáról a Századok 1874. évi folyamában megjelent ismertetésére.

A gyulafehérvári harmadik hitvitáról alább részletesen lesz szó.

** Többek között ekkor jelent meg *de magistratis politico* c. munkája (Losci in Lithuania, 1573. Johannes Karakanus nyomdájában). Sandius állítása szerint e könyvet Budny Simon rendezte sajtó alá. E munka ellen a rakowi egyházközség nevében Pauli Gergely írt cáfolatot *Coctus Rakowiensis nomine adversus Jac. Palaeologi scriptum* címen. Erre Palaeologus 1580-ban *Defensio verae sententiae de magistratu politico* címen írt cáfolatot, amit viszont Socinus Faustus bírált meg *Ad. Jac. Palaeologus librum, cui titulus: Defensio verae scutentiae de Magistratis politico. pro Racoviensibus responsio* címen, mely lengyel nyelven is megjelent ugyancsak 1581-ben s más címen 1627-ben.

A fentebbi sorokban bemutattam annak az antitrinitárius társaságnak külföldi tagjait, amely társaság Kolozsváron néhány év alatt egészen új fordulatot adott az eddigi antitrinitárizmusnak s kifejlődni segítette Dávid Ferencnek utolsó theologiai álláspontját, a tiszta unitárizmust.

A történeti szereplők bemutatása után következik az erdélyi antitrinitárius hitelvek 1570-beli állásának hittani precíz megállapítása avégből, hogy abból az 1579-iki tiszta unitárius hitelvek kialakulása szabatosan levezethető legyen.

(Folytatása következik).

Dr. Borbély István.

HITVITÁK AMERIKÁBAN.

Csaknem két év óta tüzes hitviták foglalkoztatják egész Amerika közvéleményét. A kérdés már annyira kiélesedett, hogy az úgynevezett orthodox protestáns egyházak kebelében (Protestáns Püspöki Egyház, Presbyteriánus, Református, Baptista és Methodista egyházak) nyílt szakadásra vezetett. A vita azok körül a hittételek körül forog, melyeken a nevezett egyházak hosszú századokkal ezelőtt fölépültek, de amelyeket a tudományos fejlődés alapjukban már is megingatott. Számos ígehirdető, nem tartja lelkiismeretével összeegyeztethetőnek azt, hogy olyan hittételeket hirdessen és tanítson, melyeket az élet és a tudomány már régen megcáfolt s melyek így a lelkiismerettel is ellenkeznek. Ugyanaz a törekvés érvényesül ma az ő pártjukon, mely annakidején az unitárizmust szülte: az ész joga és a tudomány vívmányai a vallásos kérdésekben is föltétlen érvényesítendőek, mert a modern ember olyan vallás után vágyik, mely eszét és szívét egyaránt kielégíti és megnyugtatja. A vallásos hit csak akkor lesz erős mint a kőszikla, ingathatatlan az élet küzdelmei között, ha az a józan ész szavával nem ellenkezik, hanem abban egyenesen alátámasztást nyer.

A vita nagy vonásaiban a III., IV. és a XVI. századok hitvitáihoz hasonló formában folyik egyházi és napilapokban és előszóban egyaránt. Az elmúlt év novemberében a Protestáns Egyházak püspökei Dallos-ban (Texasállam) püspöki konferenciát tartottak, azon kimondották, hogy aki az Orthodox Protestáns Egyház kebelében óhajt maradni, lelkész, vagy világi ember egyaránt, szószerinti értelemben köteles elfogadni az Apostoli hitvallást és a Niceai hitvallást. Egyben kiközösítették Lawrence Vilmost Massachusetts állam püspökét, ki a haladó irányzat élére állott. A régi hittételek védelmezői *fundamentálismus*, a haladó irányzat hívei pedig *liberálismus* név alatt vívják heves vallási küzdelmeiket. A két álláspont közötti különbséget röviden a következőkben foglalhatjuk össze.

1. A *fundamentálisták* azt tanítják, hogy a bibliának minden szava csálhatatlan, mert az az utolsó betűjéig magától az Istentől származik. Isten mintegy tollbamondotta azt a biblia íróinak, épen azért annak minden tanítását szigorúan szószerinti értelemben kell venni. A *liberálisták* ezzel szemben azt

tanítják, — hogy amiképen minden nagy író és költő Istentől veszi az inspirációt, a biblia egykori írói is isteni sűgallatra írták szent könyveiket. Épen ezért írásaik Isten szavát tartalmazzák, de mivel maguk az írók is könnyen tévedhető emberek voltak, az ő írásaikat is kritika alá kell vonni és nem szószzerinti értelemben, hanem szellemileg kell magyarázni. A világ teremtéséről, az özönvízről, a Vöröstengeren való átkelésről, vagy Jézusnak a tenger hullámain való sétálásáról szóló leírást úgy kell venni, mint egy szép költői legendát, melyekhez hasonló majdnem minden nép életében található. S amiképen egy költeményben nem természettudományi igazságot keresünk, hanem egy-egy nagy eszme költői kifejezését élvezzük, úgy a bibliában is nem fizikai, vagy számtani, hanem erkölcsi és vallási igazságokat keresünk.

2. A *fundamentálisták* azt tanítják, hogy Jézus az Istennek egyszülött fia. A *liberálisok* ezzel szemben azt állítják, hogy mi, emberek, mindnyájan a teremtő Isten fiai és leányai vagyunk, mint Jézus. A különbség közte és közöttünk a tökéletesség fokában van csupán. Jézus vallási és erkölcsi tökéletességénél fogva közöttünk Isten legigazabb gyermeke.

3. A *fundamentálisták* hitvallása az, hogy Jézus egészen különös természetfölötti módon jött e világra. Szentlélektől fogantatott és szűztől született. — A *liberálisok* azt tartják, hogy mint minden ember, ő is Józseftől és Máriától, mint természetes szülöktől, természetes módon származott.

4. A *fundamentálisták* szerint Jézus kereszthalálának nagy jelentősége abban van, hogy ő halálával kiengesztelte a bűntető Istennek velünk szemben való nagy haragját s így eltörölte ősi bűneinket és megszabadított minket a megérdemelt büntetéstől. — A *liberálisták* azt tanítják, hogy bűneinket nekünk magunknak kell megbánni és jóvá tenni, mert azt senki más helyettünk jóvá nem teheti. Jézus kereszthalálának nagy értéke és fontossága ránk nézve abban van, hogy ezáltal példát adott nekünk arra, hogy az igazságért, eszményeinkért, ha kell, meghalni is készek legyünk.

5. A *fundamentálisták* azt állítják, hogy az ember a maga testi és szellemi tulajdonságaival egy speciális teremtési aktus eredménye. Hosszú évezredekkel ezelőtt Ádám és Éva személyében Isten úgy teremtette az első párt, mint ahogy az a Mózes első könyvében írva van. — A *liberálisták* tanítása szerint az ember mai szellemi és testi tulajdonságaival hosszú évezredek fejlődés eredménye.

6. A *fundamentálisták* szerint az ember már születésénél fogva alaptermészetben rossz, bűnös s csak az Isten különös megváltó kegyelme mentheti meg az örök kárhozattól. — A *liberális* felfogás szerint az ember születése pillanatában se jónak, se rossznak nem mondható, hanem van benne, mint lehetőség, jóra és rosszra való hajlam egyaránt. Bűnössé rossz

hajlamai követése által saját rossz cselekedetei útján válik. S e bűntől Isten engedelmével bűnbánattal és megértéssel meg is szabadíthatja magát.

7. A *fundamentálista* tanítás szerint a hit által a Jézus útján szerzett üdvösség részesévé válik az ember és pedig úgy, hogy aki Jézusban hisz, annak bűnét Jézus a kereszten kiomlott vérével örökre eltörli. — A *liberális* felfogás szerint mindenkinek magának kell bűnét jóvá tennie megtéréssel és jócselekedetekkel. Az üdvösség útja: Jézus eszményi példájának követése, becsületes, erkölcsös élet.

Legelől kellett volna talán említenem a testi föltámadás és a Krisztus második eljövételéről szóló tant, mely a tulajdonképeni fundamentálizmus központi gondolata. Az idő gyorsan közeleg és már csak egy pár év kérdése, mikor Krisztus az ég felhőin keresztül, mint a János jelenések könyveiben írva van, teljes hadi vértetben ismét visszatér a földre, hogy megítélje és elpusztítsa a bűnös emberiséget.

Boldog amerikaiak — mondaná sok nyomorgó európai —, milyen jól van dolguk, hogy ma ilyen dolgok fölött vitatkozhatnak. Nekünk unitáriusoknak azonban nem közönbös ez a nagyarányú vallásos mozgalom. Jól esik szemlélni, hogy az orthodox protestáns egyházakban is kezd kigyúlni az a szellemi világosság, melyet Dávid Ferenc még a XVI. sz.-ban föllobbantott Erdély bércéi között.

Dr. Csiky Gábor.

A NŐ JOGA ÉS KÖTELESSÉGE.

Rövid napok előtt a párisi egyetem egy őszhajú tanárának ajkáról a következőket hallottam:

Aristoteles a férfit magasan a nő felett álló lénynek mondta. E hit fenntartotta magát hosszú századokon át. Az utolsó két évtized természettudósainak kutatásai azonban megállapították, hogy a női nem egyenlő értékű a férfi nemmel, sőt talán még fontosabb!

Megütötte fületem, hogy e megállapítás éppen az utolsó két évtized eredménye.

Különös vélellem, higyjük, hogy a gondviselés bölcs elrendezése, hogy éppen ez utolsó két évtized alatt a világ legnagyobb részében immár diadalra jutott a nők teljes egyenjogúsítása, úgy az államban, mint művelődési és gazdasági téren.

1904-ben, azaz kerek 20 esztendővel ezelőtt alakult meg Berlinben a feministák világszövetsége. A kezdet szerény volt: csupán 8 nemzeti szövetség egyesülése. Abban az időben csak Uj-Seeland, néhány ausztráliai és északamerikai állam dicsekedhetett azzal, hogy megadta már nőinek a választójogot, míg 1920-ban a Genfben tartott kongresszuson, 22 új diadal felett ujjonghattak, széles e világ hosszú háborús évek után, először összegyűlt női. Tavaly májusban a világ 60 nemzete közül immár 40-nek nő-küldöttei gyűltek össze az örök városban, beszámolni az utolsó 3 év munkájáról.

Ime a nőmozgalom utolsó 20 esztendejének rövid, de eredménydús története.

A nőmozgalom e gyors fellendülését a világháborúnak köszönheti, mely a férfiakat a harcterekre szelítette; így a nőknek, kiket a kényszerűség állított helyükre, alkalmuk nyílt megmutatni, hogy tudnak dolgozni. Chapman Catt asszony, a világszövetség érdemekben megőszült elnöke, a római kongresszust megnyitó gyönyörű beszédében azt mondhatta: „A legnagyobb dolog, amit a háború létrehozott, a nők emancipációja.” Beszédének legmegkapóbb része, midőn méltatja a nőmozgalom nagyszerű voltát: minden földrész, mind az 5 faj és mind az 5 nagy vallás képviselve van ebben a nagy, egész világot átölelő szövetségben, melyhez hasonló még nem létezett.

A kongresszus egyik napján a felszabadult nők ülészetek, (Anglia, Németország, a Skandináv országok, Finnország, Magyarország, Észak-Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália stb.), a másikon a még szavazati joggal nem bírók, Franciaország, Spanyolország, Itália, Románia, a Dél-Amerikai államok stb.

Ime az ott megállapított programnak szó szerinti fordítása :
Követeljük, hogy :

1. Legyen a nők választójoga elismerve és minden törvényhozó és közigazgatási testületben legyenek egyenjogúak a férfiakkal.

2. Legyenek a nők, éppen úgy mint a férfiak, törvényesen védve a rabszolgaságtól, amilyen még Európa keleti részein, Ázsiában és Afrikában létezik.

3. Legyen a férjes asszonynak megadva joga, hogy állampolgárságát megtarthassa, vagy változtathassa, úgy, mint a férfiak.

4. Legyen az asszonynak házassága után is minden személyi és polgári joga biztosítva; elsősorban a jog, hogy vagyona és jövedelme felett szabadon rendelkezék és a férj gyámködése a feleség felett, legyen teljesen megszüntetve.

5. Legyenek a törvényes anyának ugyanazon jogok megadva gyermekeivel szemben, mint a törvényes apának.

6. Legyen vagyontalan özvegyek gyermekei számára állami ellátás biztosítva, melyet az anya kap kézhez, mint gyám.

7. Legyen minden törvénytelen gyermek apja kötelezve kiskorú gyermekének fenntartásáról és neveltetéséről gondoskodni, sőt a törvénytelen anyának is legyen biztosítva azon joga, hogy tehetetlenségének ideje alatt gyermekének apja tartozik fenntartásáról gondoskodni.

8. Legyen az általános művelődés, valamint minden technikai és szakszerű oktatás egyenlően megnyitva úgy a nők, mint a férfiak előtt.

9. Legyen a nőknek ipari, közigazgatási és jogi téren ugyanaz a kiképzési lehetőség és működési tér biztosítva, mint a férfiaknak.

10. Legyen a nőknek egyenlő munkáért a férfiakéval egyenlő fizetés megadva.

11. Legyen elismerve, hogy a nőknek joguk van dolgozni, akár hajadonok, akár férjesek. Ne lehessen a nőkre akarattuk ellenére reákövetni a férfiaktól különböző rendszabályokat és az anyaság védelmére hozott intézkedések is olyanok legyenek, hogy az asszonyok ne szenvedjenek miattuk anyagi károkat; a jövő munkásvédő törvényei egyenlően gondoskodjanak a férfiaktól és a nőkről.

12. Legyen a cél egy a férfiaknál és nőknél egyaránt, közös magasabbrendű erkölcsi állapot. Legyen megszüntetve a leánykereskedelem, a prostitúció szabályozása és minden olyan

előírás és rendszabály, mely a nőt másképpen kezeli, mint a férfiakat.

Éva szakította le az almát a mindentudás fájáról, ő nyújtotta Ádámnak. Ha a paradicsomi boldogságban élő első asszonytól nagy bűn volt, hogy mindent akart tudni, — igazán meg lett érte büntelve. Hiszen ime ma, hosszú évezredek után késő asszony-utódai még mindig csak küzdenek azért, hogy a világon mindenütt minden asszonynak mindent meg lehessen tanulnia!

Mert az egészséges feminizmus első feltétele, hogy a nők tanulhassanak, istenadta tehetségeiket és sajátos képességeiket szakszerűen kiképezhessék s így, mint egyenlő értékű munkatársak, joggal kívánhassanak egyenlő jogokat.

A nőmozgalom a művelődés, kenyérkereset, házasság és család, valamint a községi, állami és egyházi nyilvános élet terén meg akarja változtatni a nő helyzetét, de azért meg fogja őrizni a házasság szentségét, mert csak ez biztosítja az utódok testi és lelki épségét és az egész társadalom egészséges voltát.

De tekintve a nők nagy számát, kik nem mennek férjhez, vagy pedig a házasság nem biztosíthatja számukra a megélhetést: gazdasági és erkölcsi szükséglet, hogy hivatásszerűen dolgozhassanak.

Ma már, hála Istennek, minden család igyekszik úgy nevelni leánygyermekait, hogy majd tisztességesen megkereshessék kenyerüket.

A feminizmusnak különösen a háború előtt sok ellensége volt, mert a női nem igaz ügyét neveltségessé tették a nők maguk, kik szó szerinti egyenlőségért küzdöttek és jogokat követeltek, anélkül, hogy megfelelő kötelességeket és felelősséget vállaltak volna.

Ma, midőn a szociológustól a természettudósig mindenki elismeri, hogy a nő egyenlő értékű a férfival, ébredjünk mi asszonyok teljes tudatára annak az igazságnak, hogy emberértékünket annál inkább fokozhatjuk és gyümölcsöztethetjük a közjó számára, mentől inkább nők maradunk! Mert csak a női egyéniségét, mint legdrágább kincsét megőrző asszony lehet a férfinek segítőtársa az emberiség tökéletesítésének nagy munkájában.

A férfiak, akik ma elismerik egyenlő voltunkat, csak jobbik énjük igazságszeretetének sugallatára cselekesznek így; de alig van köztük, aki ne tamáskodna még abban, hogy tényleg meg fogjuk tudni állani a helyünket, amit végre-valahára megadnak nekünk a fórumon.

Pedig higyjék el, szükségünk van, e — mondjuk — forrásra, hogy női értelmünk legjavát adhassuk s vállalt kötelességeinket felelősségünk tudatában teljesíthessük!

Eljön az idő, midőn a férfiak fogják tudni értékelni a női intuiciót, asszonylelkek kitartó reményét, anyaszívek világot átfogó szeretetét, hegyeket mozgó hitét!

Hiszen a feminizmus nem akarja kiragadni a nőt természetadta hivatásából, sőt arra törekszik, hogy a férjes asszony lehessen elsősorban feleség és anya, de ezen hivatás valódi betöltéséhez álljon az asszonynak minden művelődési alkalom, gazdasági reform és állami védelem rendelkezésére. A feleség és anya házi munkája gazdaságilag és jogilag mint teljes értékű kultúrmunka kell, hogy megbecsültsék.

Ha majd minden pálya megnyílik a nők előtt, remélhetőleg, természetadta munkamegosztás szerint, a nők elsősorban a következő generáció nevelésének ügyét fogják magukévá tenni. Ehhez kapcsolódik aztán a szociális és charitatív jellegű munkák egész sora. Florence Nightingaletől Jane Addams-ig már elég gyönyörű és követésre méltó példa áll előttünk, utóbbinak bámulatos munkájában csodálhatjuk, hogy mire képes a ma asszonya!

A párisi Pére Lachaise temetőben áll Bartholomé gyönyörű szoborműve, „A halottaknak,” melynek központjában mintegy a túlvilágba vezető, sötét ajtóban, áll egy férfi és egy nő. A férfi meghajtja fejét, az asszony felemeli és kinyújtott jobbkarját biztatólag a férfi vállára teszi.

Ime e nő, minden idők asszonya, ki elhivatottságának boldog tudatában, mindig felfelé tekintve és mindig gyámolítva azokat, kik mellé az isteni Gondviselés rendelte, bátran halad előre bizonytalanak látszó jövődők sötét kapuján!

Kauntzné Engel Ella.

Erkölc és vallás.

Nem kell különösebb éleslátás annak a felismeréséhez, hogy erkölcsi világunk ábrázata itéletidők le se zárult, egyre fenyegető katalizmája óta a világ külső képéhez mérten aránytalanul megváltozott. Mintha egészen kicserélték volna, hosszabb vizsgálódásra is alig fedezhetni fel rajta az egykori nemes arcvonásokat. A sok eltorzulás, durvaság láttára az embernek önkénytelen az az érzése támad, hogy valami titkos, rejtett erőnek sikerült megtalálni lelki világunkban azt az archimedesi szilárd pontot, melyen megállva kifordíthatta a világot sarkaiból. Nem akarok parabolákban beszélni, csupán a világosság kedvéért saját tapasztalásomból egy esetet hozok föl.

Multkoriban találkoztam egy nagy emberrel, már amennyiben t. i. a nagyságot a testek külső kiterjedése és térfogata határozza meg. Amint ismerkedtünk, szörnyű elméletével, önző, léha, üres felfogásával, súlytalan súlyosságában úgy állott előttem ez a lény, miként egy megtestesült fántom, egy emberi szörnyeteg. Hirtelen a természettudósra gondoltam, ki természetesen az embert is az emlősök osztályába sorozza. Miközben azonban kifordított gondolkozását, cinikus bölceletét hallgattam, végtelen szomorúsággal eltevely, nitschei mérték nélkül, egyszerű halandó létemre is éreztem és megállapítottam, hogy ez az ember nekem „nevetség, avagy fájdalmas szégyen.“ S igazat adtam magamban a „Nyomorultak“ szellemes írójának, mikor merészen állítja: „Ha szemmel láthatnók az emberi lelket, rájönénk a most még sejtett igazságra, hogy az osztrigától a sasig, a malactól a tigrisig minden állat képviselve van az emberben. Néha több állat is egyszerre.“ Valóban az én emberem belsejében egész állatsereglet lapulhatott meg. Tömeges szófizmái közül hol ennek, hol annak a karma látszott ki, míg végre egy egészen kész kámeleon ugrott elő, mikor kivágta élete igazságát, mondván, hogy a közönségesen ismert *káromkodás nagyobb bűn az emberölésnél.* Miért!? Mert az ember csak ember, de az isten Isten.

E kegyesnek látszó, valójában kegyetlen, őrült színjátzó hit- és erkölcstan hallatára csodálatosképen nem rendült meg a föld, a nap sem sötétült el, sőt a csillagok is helyükön maradtak, csak én nem tudtam, hogy a lábamon, vagy a fejem tetején állok-e s lelki szemeim előtt pillanatra fölrajzoltak a történelem felhői, mikor minduntalan szép hazugságok tévedtek az igazság fényes napja fölé s villanásszerűleg láthatám az emberiség időről-időre elveszített eszméinek hullócsillagait. Az a sajátságos logika, mely e szemforgató

önccsalás hitvédelmében nyilvánul, nem új: régi vallási képzetek és tévedések híli kísérőjét ismerjük fel benne.

„Káromlást szóla” — indulatoskodott a Názáreti ellen az épp oly kevésbbé bölcs, mint kegyes Kajafás, megszagatván saját ruháját, mialatt e gesztussal felfedé és látni engedé önlékének hitvány rongyait. Hitviták idején a tudós Skarica Máté állt szemben a nagy Válaszuti Györggyel. Skarica blászfémiának nevezte a Fiú istenségét tagadó Válaszuti felfogását, mire az ötletes unitárius vitázótársát mintegy tetten érve, ravaszul veté föl a kérdést: „Tehe! e jót az Atyaisten a Fiúisten nélkül?” „Azt mondom, nem tehet” — erösködik Skarica. „Miért szólasz káromlást, szerelmes Máté uram — csap le reá ellenfele —, ha mindenütt ennek az egyistennek imádására tanított Krisztus urunk is.”* Későbbi századok történetéből tudjuk, hogy a csalhatatlan pápa a Válaszutiak nyomán járó Renant *európai istenkáromlónak* bélyegezte. Pedig ezt a súlyos bélyeget az a rendszer hordja önmagán, mely egy a személyi sérthetlensége fölött szigorúan örködő, spekuláció felhőibe zárt, az étellel vajmi keveset törődő istent adott az emberiségnek. „Az emberek teremteték az isteneket — mondja Xenophanes —, mert bennök megtalálják saját alakjukat, érzelmeiket, nyelvüket. Ha az ökrök festeni tudnának, isteneknek az ökör formáját adnák.”** Tényleg az anthropomorfizmus, vagyis az embernek öneszményítése istenben, melyet már a görög bölcsészet oly maró gúnnyal álcázott le, folyvást ott kísért a legrégibb koroktól elkezdve minden hitnézetben és isteneszmében. A jáhvista írónak alantas gondolkozásu, nagyon is emberies érzelmű, bosszuálló istene eléggé ismeretes. A görög költészet, élén Homeroszal és Hesiodossal, az isteneknek tulajdonítja mindazt, ami az embereknél bűnös és szégyenletes. Sokat tisztult az istenfogalom Sokrates és főleg Platon ideálistikus bölcsészeti iskolájának hatása alatt, míg végre a kereszténység szellemesített alakjában a legnagyobb piedesztálra emelte. Sajnos, ezt az eszményi magaslatot az idők folyamán nem tarthatá meg. Az evangélium hiába hangoztatta: *az isten: lélek*, a középkor ezzel szemben szüntelen azt ismételte: az isten szörnyeteg. A szerelő mennyei Atya helyébe a pogány Moloch lépett, kinek valóságos élőemberáldozatok, felvilágosult szellemhősök, hitvértanuk kellettek. Középkori türelmetlenségével a reformáció is elégszer gyalázta meg a keresztény istennevet s haladó szekere csak nagy nehezen, hatalmas zökkenőkkel talált rá a régi nyomokra. A reformátorok különben az istenfogalom mélyebb boncolásába nem bocsátkoztak, ök, mint előcsatározók az evangéliumi fénynél a felderítés munkáját végezték. Luther állítólag egy szemtelen kérdőnek, ki őt folyton azzal a kérdéssel gyötörte, vajjon mit csinált isten a világ teremtése előtt, némi gondolkozásra azt felelte: „Az erdőben ülve vesszőt vágott, hogy azzal megbüntesse az oly haszontalan kérdőket, minőknek ön is egyike.”

* Kanyaró F.: Unitáriusok Magyarországon. 191. old.

** Botroux Emil: Tudomány és vallás.

Érvek és ellenérvek özönével, a kritika mélyen vágó bonckésével annál inkább körülvették a kérdést, mint egy meg-megvonagló áldozatot, az ujkori fizófusok. Sikerült is hamarjában annyira szét-szedniök, hogy az isten kezeik között pórere vetköztetve rideg, elvont és üres fogalom maradt, mely többé sem logikailag, tudományosan nem tud kielégíteni, sem költőileg legalább fölmelegíteni.* A filozófusok munkájára aztán ráteszi a koronát a mult század egyik nagy gondolkozója, ki, mint halottkém jön és jelenti egyszerűen, hogy „Isten meghalt.”** Lázadó titánok megostromolják az Olímpuszt. Klasszikus műveltség defaitista szellemében kiképzett lélek a mindentható ész nevében leszállítja trónjáról a legfelsőbb lényt, hogy egy józanabb percében ismét visszaültesse, amint azt a francia forradalom is végső elfajulásában megcselekedte. Kétségtelen, e határtalan csapongáshoz az emberi szellemnek joga van. Valahányszor azonban e jogot gyakorolja s szertelenségbe ragadta őrült esztelenséget mivel, azt mindannyiszor az egészséges élet kénytelen megérezni.

Egyik szellemi, azaz jobban mondva szellemtelen végtel olyan káros, mint a másik. Mindent az Isten számlájára róni és tenni, mindent neki tulajdonítani ép oly végzetes hatású a vallásérkölcisiségre, mint tőle mindent példő:olni. Az orthodoxia ezen a végtelen jár. Neves teológusok például a világháborút is az égiekre vezetik vissza s csupa vallásos áhitatból komoly képpel esküsznek arra, hogy a szomorú, kíngyöfrelmes élet szinpadán lejátszott ez a borzalmas tragédia az első jelenettől az utolsó felvonásig nem az emberiség szörnyű botlása, hanem az isten akarata. Erre a hitszegő, hamis felfogásra már csakugyan rá lehet mondani, hogy ez, magyarán, közönséges blászfémia. Mintha a régi homérosi képzetek elevenülnének fel újra, az a hitnézet dolgozik itt e maradi teológiai álláspontnál, mely istent a magasságból akaratlanul is levonja az emberi harcok, bűnök posványába. Csakhogy az ókorinál annyival gyarlóbb költemény ez, mivel nincs meg rajta a művészet nemes bélyege s csak a rémmesékbe illő tendencia érzik ki belőle, mely céltévesztett javító és fenyítő eszközöket tulajdonít az örök szellemnek. Oly eszközöket, minők tökéletesedés helyett inkább lelki alacsonyságra nevelik és vezérlik az istenfiakat.

Nagy szavak, hangzatos szólamok mögött rendszeren törpe lelkek rejtőznek. A középkor különösen buján tenyészette a nagy szavakát s ezekkel együtt buján nőtt, tenyészett az erkölcsi rothadság is azon a talajon, ahol égbekiáltó bűnök elkövetésekor mindig az isten nevével takaróztak Nekünk ma semmi okunk visszasírni a sötétség erényeit s fölászni ősi gonosz szellemek sírját. Semmi szükségünk a képmutató áhitatra, mely a sárban elterülve és feitrengve azzal vigasztalja, biztatja magát, hogy az arca azért égnek fordulva maradt. Sőt azon kell lennünk, hogy teljesen utját szegve megszüntessük templomaink körül a középkori kísértetjárást. Régi tüzeknek a fényét ápoljuk,

* Büchner L.: Az Istenfogalom és annak mai jelentősége.

** Nietzsche: Imlgyen szóla Zarathustra.

őrizzük lelkünkben, ne a hamuját. Térjünk vissza az emberszeretethez. Az igaz emberszeretet az egyedül helyes istenszeretet és — tisztelet. Jól mondja az írás: „aki nem szereti az ő atyjafiát, akit lát, miként szerethetné istenét, akit nem lát!” Káromolást szólni és tenni hétköznapi értelemben annyit jelent, hogy a harmadik parancsolatot elfelejtve modortalan, nevetlen durvasággal vétni a jóízlés ellen. A lélek ellen szólni, rágalmazni, megkárosítani, vagy pláne — szentséges isten! — embert ólni: sokkal súlyosabb, felmérhetetlenül nagyobb bűn a jóízlés elleni vételnél. Ez a tulajdonképeni káromolás, mely ezt jelenti, hogy megöljük a bennünk élő istent. Mert bennem és benned egy egy Isten van képviselve; lelked nem lehet anélkül s az embert megsérteni, hogy ugyanakkor meg ne sértenők az istent. Csak a szunyogszűrő s tevéket elnyelő farizeusi törpeség gondolhatja és mondhatja, hogy szeplőtelen tisztelője az istenségnek, mikor megszeplősíti magát az életet.

Ugy hisszük, rég eljött az ideje, hogy ebből az alacsony, cinikus törpeségből kinőjjön végre az ember messze, magasra s a földi lét küzdelmeiben, örömeiben és szenvedéseiben egyaránt egész arccal, egész szívvvel forduljon az égnek. Annak az égnek, melynek nemcsak sujtoló villámai, hanem áldástosztó, üdítő harmat-esőcseppjei s életadó sugarai is bőven vannak. Eget földet rázó orkánok vészes vihartagvában fuldokolva sem szabad soha felednünk a mennyei jobbkéznek tökéletes ajándékait. Ne dobáljuk vissza a mennyköveket s főleg ne okoljuk minden pusztulásért magát a viharfelhőséget. Különböznék egy foknyival sem leszünk bölcsőbbek Arany János ismert szőlőgazdájánál, kinek szépen biztató természetű pusztító jégverés érte s mikor a jég javában zuhogott, kétségbeesetten szíve keserűségében maga is karót ragadva paskolni kezdé szőlőjét ilyen felfohászzkodással: „Hadd lássuk, Urain, mire megyünk ketten!”

Lesujtottan és megalázottan ne vesztegeljünk tovább az élet talaján földbegyökerezett lábakkal és új csodákat váró, bámész tekintettel. Árva ujjainkat egymás testvérkezébe kulcsolva fogadjuk emelt fővel a csapást s vegyük közösen gondjainkba, mit a pusztulás számunkra meghagyott. Versenyezzünk abban, ha már versenyezni kell, hogy ki tud többet, nagyobbat alkotni, a halálból is életet teremteni, a gyors vihar gyilkos szárnyát lefogni. Nincs veszteni való időnk, induljunk el minél előbb azon az úton, ahol nemzetiség és felekezet, egyetemes cél és pártédek, élet és eszmény, közmorál és erkölcsiség a felséges Ur színe előtt találkoznak. Nemzeti vagy felekezeti határvonalakat, eltéréseket és különbségeket annyi és oly keserves tapasztalat, kiábrándulás után má is kerítéseknek nézni, melyek mögött az isteni bélyegzővel ellátott ember neki-dühödött ebek módjára egymást tépi, marcangolja: a lélek elleni bűn, a szeretet lelkét megfojtó hűtlen árulás, elvek és életek legsúlyosabb tévedése.

Keresztési Dénes.

TARCSAFALVI BOROS JÁNOS ENCHIRIDIONJA.

(Folytatás.)

Anno 1709.

In hoc anno Erdélyben s Magyarországbán némely helyeken, városokban, tartományokban rettenetes döghalál grassál az embereken, úgyannyira, hogy némely helyeken, városokban, falukban egy-egy napon s étcaka megholtanak 10, 16, 20, 25, 30, 40 és ötvenével, mely miatt sok pusztá házak, sok árvák, sok özvegyek maradtanak; az holt testeket öt-hat szekérral vitték egyszerre mind a temetőbe, holott tizenek, 12 felett prédikáltak együtt.

Mely pestisben az atyám Boros Ferenc házából fiai és rokonai közül haltanak meg tizenketten. Tizenharmadik az én kedves edgyetlenegy fiácskám József . . . akkor megholt 4 esztendő 4 hónapos korában. (Isten nyu)gossza őket sz(ent) országába.

Itt volt egy Dávid István nevű ember. Pipeh nevű faluban. Szentegyházbírószágot viselvén az ecclesiában, minden ecclesia jövedelmet eltékozlott; ki is ezen pestisben meghalván, harangozni akarván neki, az harang semmi zengést, szózatot nem adott, akár mint vonták.

Igen praevalealván azért az pestis, melytől nagy sokan az méltóságos személyek közül megrettennek és egy helyből más helyben kezdenek költözni, futni, elhitetvén magokkal ragadó nyavalyának lenni. Mely miatt az német generálistól Georgius Chrigbaum és a méltós Guberniumtól megtiltatik halálos büntetés alatt az halottaknak való harangozás, praedikálás, pompával való temetés, az szabados járás, menés egyik faluból az másikba.

Mely tilalomnak szegése miatt néhol emberek is lövöldöztenek meg inter caeter . . . a szászkézdi határon 3, a Rikánál egy felakaszítatik. Itt Homoród Szt. Pálnál is egy.

Anno 1710.

Ezen esztendőben ha hol az pestis szünnvén, az özvegyek igen kezdenek házasodni, úgy annyira, hogy egy héten 3-négy lakadalmok esnek némely falukban. Mely miatt egyenetlen házasságok is esvén, csakhamar sok elválások is történnek az

házások között, úgy, hogy egyszersmind tízen s többen is az papok székin comparealnak.

In hoc anno supra notalo Szent János havában az kuruc tolvajok az Toldatfalvi megyei mestert Korondi Bálintot, jámbor istenfélő embert igaz ok nélkül mindenéből kipraedálják; megkötözve a halas... Korondig viszik hurcol(va s i)tt lóval eltapostatván, megölik.

Ugyan ezen esztendőben sok lovas tolvajok támadván, fegyveresen az falukon kóborolván, éjjel nappal sok lármákat szerzenek, személyválogatás nélkül minden rendbeli embereket lovoktól, pénzekről s egyéb bonumokból, ruházattyokból kipraedálnak; az nemeseket, kiválképpen a tisztviselőket halálra vadásszák úgyannyira, hogy sokak házoknál nem subsistálhatván, kolcsos városokban szaladnak, költöznek cselédestől. Mely tolvajok Rákóczi Ferenc katonáinak hirdetik magokat; ha kiket elfoghatnak vala benne, kit felnyársalnak vala a németek, kit ismét felakasztatnak vala; azért, mert ők is az lakósoakat ha kiket megkaphatnak vala, hitegetéssel, sacczoltatják vala, kiket öszve vagdálnak, lövöldöznek.

Anno 1711.

Szintén az gabonák bétakarittatásának végén Erdélyben N. Szász-Szebenben, egy vasárnap, midőn templomban valának a lakósoak, egy bástyát az menykő megüt, melyben puska-por lévén, annak erejével munkálkodván, közel 200 házakot megront, számos embereket megöl.

Ebben az esztendőben egy ilyen dolog is történt Sófalván. Egy szegény ember lopással vádoltatván, megfogattatik, Székel-kereszturatt az fassiók szerént megsententiaztatik és fel is akasztatik és az kik heten megeskütnének, haza menvén, azon héten mind az hét hamis bizonságok meghalnak.

Ismét ezen esztendőben Szent János nap tájban esett ilyen dolog is, hogy egy méltóságos úrnak kegyellen gonosz tisztartója (nevet neki nem adok) meghalván, midőn teste a koporsóban egy...ba fekünnék, felesége ott (vis)itozván étcaka, egy néhány szava bévehető emberek, férfiak jelenlétében, gyertyák égvén, midőn az asszony a sok sirástól megbágyadván, álomra erőltette volna magát, hirtelenséggel az koporsónak leszegezett fedelét felütvén, az holt test elragadtattatik az ott lévők láttokra. Mely dolog egy ideig eltitkoltatik és kövel a koporsólt megtöltik, leszegzik és úgy el is temettetik.

Azon esztendőben ismét Sz. Mihály hava újhold péntekén olyan hallatlan sebes zivatar szél fú egy nap s egy éjjel, mely sok fákot többől is kirontott, leveleit elperzselte, az gyümölcsölt lerázta.

Ugyan azon esztendőben és hóban, szintén Szent Mihály nap előtt negyed nappal Keresztur székben, Alsó-Benczédben

egy házból a gonosz lelkek, ördögi boszorkák . . . a lakosokat ki kergetik és azokat s másokat lapáttal és egyik . . . elrettentik 5-öd . . . után megszűnnek.

Anno 1712

In hoc anno supra notato ősszel Szent Mihály nap tájban rettenetes sok számú sáska jöttek a havas alatt Udvarhelyen feljül által Marus szék felé menvén, annyira, hogy negyven napig éjjel-nappal mint a felhő sötétséggel mentek. Kik is ki menvén a Mezőségre, Besztercze vidékire, Kővár, Szathmár s egyéb ott való helyeken sok károkat tesznek és télre is ott rekednek. Ez jelenség után az 1712-dik esztendőben azon hol . . . re az tatár be üt, sok pusztitást, rablást, égetést teszen, kik ellen is az föld népe felkele . . . akkal együtt nagyobb részben ott vesz a borsai harc alatt.

Anno 1713.

Ebben az esztendőben történt ilyen dolog mense Februario Udvarhelyt egy pusztá házban nagy dörgetés, kiáltozás volt éjjel, senki nem láttatott, hanem hajgálások löttek sokakhoz; a többi között egy részeg ember bé menvén oda, hogy meglátná ő is, mi dolog legyen, arcul vágták, hogy az álla is leszakad.

Ismét. Ezen esztendőben, bőjtmás hóban Keresztur székben Enlakán a temető helyben nagy dobolás, sípolás hallatván, az faluból nagy sokan kifutván, oda iülvén valami tábori hadakozó emberek seregít jönni, semmi affélét nem találván s látván vagy hallgatván az dobolást, sípolást, egy pusztá búzaveremből az síp s dobszóval együtt nagy sebes for(gó)szél kijöve és az épületeket sok helyeken elhánta.

Ezután egy néhány nappal ismét a váraljai és pálfalvi erdön, határon hasonló dobolás, sípolás pus(ka)ropogás hallatott a . . . te nagy sebes . . . annyira, hogy az mezön, erdön levő munkálkodó emberek elrémülvén, arccal az földre borulván, kik térdre esvén imátkoztanak.

Ismét. In hoc anno 1713. mense Aprili Kolosváratt egy (— — — — —) vétkezvén hetedfél esztendős leánykájával, megégettetik.

Ismét. 4 asszonyi állat ugyan ott Kolosváratt egy . . . edgyik az másik — — — — — kik is megfogattván, edgyik — — — — — megégettetik.

Ismét. (Innen a 32. lap 11. sora s a 33. lap csak itt-ott, szavanként olvasható, de összefüggő szöveg nem állapítható meg.)

Közli: dr. Márki Sándor.

(Folytatjuk.)

A TEREMTÉS-MONDÁK.

Már az ős népek igyekeztek valamely magyarázatot adni a látható világnak előállításáról. Miből keletkeztek a világ és a világon levő dolgok? Mi vagy ki hozta létre? Nagyon eltérők e kérdésekre adott feleletek. Bemutatunk néhány mondát, melyek e kérdésekre akarnak feleletet adni.

1. *A busmanok mondája.* Ez azt mondja, hogy egy szöcskét üldöztek a tengeri macskák s az széttépte egy antilóp epe-hólyagját s abból lett a sötétség, de hogy újra világosság legyen, — a szöcské égbé dobta papucsát és ebből lett a hold. A nap pedig úgy foglalta el azt a helyét, ahol most áll, hogy mint férfi élt a földön és fénye a hónaljából sugárzott ki, de ez a fény csak a közvetlen környezetét világította meg s ezért az égbé dobták s onnan most mindenkre árasztja fényét. A tejútát például így magyarázzák: A busmanok előtt egy nép élt, akik sötétben kellett, hogy megtalálják útjokat, de egyszer „egy ravasz leány izzó hamút dobott az égre s ebből lett a tejút.“ „Bizonyos fényes csillagok“ pedig „emberekből és orosz-lánokból keletkeztek, melyeket egy másik leány gonosz pillantása kővé változtatott.“

2. *Az újhollandiak mondája.* A nap a struccmadár-forma állatnak, az emunak tojása, amely „az előbbi embereket“ az égbé dobta. A tejút pedig a korábbi földi lakók tüzeinek füstje. Néhol pedig „a hold a nap férje s a nap minden hónapban egyszer fölemészti.“

3. *A délaustráliaiak szerint* egy Muramura nevű jó szellem teremti a napot az emberek könyörgésére, mivel szükségük van melegére, hogy a gyors lábu Emu-struccot ellankassza. Az embereket is ez a Muramura nevű jó szellem teremti gyikokból. A gyikokat alakítja, formálja, mintázza, lábaitak újjakra osztja. Fület, orrot, szemet és száját mintáz arcukból. Megtanítja egyenesen állni, a hosszú gyik-farkat levágja és így aztán kész az ember, csak a nemeket kell még elkülöníteni.

4. *Az eszkimó az eget* a legmagasabb északi csúcson képzelettel nyugodni és forogni s a grönlandi úgy hiszi, hogy az ember az égből származott és aztán „ő nemzelte a görönggyel a nőt.“ Egy másik monda szerint „az első ember saját hüvelykujjából teremtette a nőt.“

5. *Az afrikai négek* mondája szerint az emberek kezdetben örökké éltek, de egyszer fennhéjázók lettek s ekkor a

„nagy varázsló“ az éggömböt a földre dobta, amely mindent elpusztított. Most egy új emberpárt helyezett a pusztaságba: egy férfit és egy nőt, akiknek azonban farkuk volt. Ettől az emberpártól született egy fiú és két leány. A testvérek egyesüléséből az egyik leánytól egy kaméleon, a másiktól egy óriás: a hold született. A kaméleon kinozta az óriást, amiért a „nagy varázsló“ magához vette azt az égbe, azonban földi eredete miatt fogynia kellett s a nap irigységből foltokat égetett arcába. A kaméleon ivadéakai azonban akadálytalanul terjednek el a földön. Farkuk lekopik és bőrük megbarnul s így alakul ki az ember.

6. Az *Ausztrália partján elterülő korallszigetek lakóinak teremtési mondái*, mint a polinéziaiaké, mikronéziaiaké, melanéziaiaké, így szól: Raugi és Rapa, az ég és a föld, kezdetben szoroson egymáson feküdtek. Gyermekeik tanakodnak, hogy hogy szabadíthatnák fel a föld felszínét az ég terhétől és hogy „hogyan nyerhetnének fényt.“ Abban egyeznek meg, hogy szétválasztják, még pedig úgy, hogy Rapa velük marad, mint tápláló és Raugit fölemelik. Az erdő istene vállalkozott erre. Fejét a földnek, Rapának támasztott és lábával fölemelé az eget, Raugit. Ekkor világosság lett, de ettől az időtől kezdve a testvérek között kitor a viszály, csak az ég és a föld maradnak tovább is jó barátságban és hűek egymáshoz. Egy más változat szerint „Tahitiben egy óriás növény tolja felfelé az eget.“ A gilbert szigeteken egy tintahal támogatja azt az Istent, aki tolja felfelé az eget. Máskor meg épen a tintahal szoritja össze az eget és a földet, de ezt az égnek és a földnek szabadítója széttépi. Az ember teremtéséről is különböző mondák vannak. Vagy az istenek nemzik egymással, vagy kövekből teremtik, vagy pl. a melanéziai szigeteken Gerat isten játékból: vesszőből fon élőlényt össze, aki elmosolyodik s az isten erről ismeri meg, hogy asszonyt teremtett.

7. *Indiánus mondák*, Ezek sok variatióban jelentkeznek. Északamerikában egy muszkozsi nevezetű törzsnél úgy szól a monda a világ keletkezéséről, hogy két galamb huzza ki a száraz földet a vízből, míg a jukutoknál egy pózna állott ki az őstengerből s arra egy varju, meg egy sólyom szállott, melyeket kacsák nemzettek s ez hozta fel, a mélységből az iszapot. A Bella-Kula indiánusoknál a napot egy holló hozza le (nem tudni honnan), melyet aztán egy isteni hatalmú törzsfőnök feltűz az égre s ezt egy hosszú kötéllel a földdel összeköti és ha akarja, megfeszíti s akkor elsüllyed a föld. Egy más változat szerint a föld egy a vízben levő teknősbéka hátán tornyosodik fel. Egy másik szerint „egy tengeri sziget fokozatos növekedése által keletkezett a világ.“ Ilyen változat van: kezdetben víz és pézsmahód volt csak. A pézsmahód a tenger fenekén kereste a táplálékot. „Közben iszap gyűlt össze a szájában, amit kiköpött. Ebből az iszaptól sziget támadt,

melyből mindjobban kifejlődött a szárazföld.“ Az embert a vinnehago-indiánusok szerint „Kitehi Manitu“ (a nagy szellem), a teremtő, saját testrészeiből és földből alakítja ki.“

8. A *japán monda* szerint kezdetben őséther volt, amely tojáshoz hasonlított. A világos rész fölfelé szállott és az lett az ég. A sűrűbb homályos rész pedig beleesett a vízbe és lett a föld. Vagy egy más monda szerint kezdetben a föld is folyékony volt, mint a sár vagy az olaj és uszott a vizen. Belőle kivált a nősirom, vagy káka, amelynek neve Azi és ebből emelkedett ki a földet alkotó Isten.

9. A *finn monda*. E szerint is tojásból lett a világ. Ilmatar 700 évig lebeg a vizeken a hullámoktól ringatva. Ekkor egy vadkacsa repült el a vizek felett, fészket keresve. Ilmatar térdét kiemelte a vízből „és a vadkacsa hat arany és egy vas tojást rakott az ölébe.“ A madár két napig ült a tojásokon, ekkor azonban Ilmatar megmozdult és a tojások leestek, megrepedeztek. A felső részből az ég és az alsó részből az anyaföld lett és így tovább a hold, nap, csillagok és felhők lettek. Ilmatar kilép a tengerből, dombokat, hegyeket és szigeteket majd Väinämöinent szüli, a „halhatatlan énekest, a szél fiát.“ A földmivelés istene pedig magvakat hint és lesznek a fűvek és fák.

10. Az *indus monda* szerint nem lehet tudni, hogy ki alkotta a világot: „Isteni kéz alkotta-e vagy sem!/? Kezdetben csak formátlan víz volt, melyet homály burkolt.“ „A névtelen susogott, csendesen önmagát föntartva.“ „A világ az ürben rejtve volt, de belső tüze élt.“ „A vágy volt az első csira, ami először megmozdult.“

11. *Zarathustra teremtési mondája*. Zarathustra felfogása szerint kezdetben volt a „végtelen űr“, „világosság és sötétség hatalma“. A teremtést a világosság istene, Ormuzd hajtja végre. Ormuzd először isteneket teremt. Azután teremti az eget, az ég teremtése után a napot, holdat, csillagokat, tüzet, vizet, majd a földet és legvégül az élőlényeket.

12. A *különböző elemeket tartalmazó ismaelita teremtési felfogás* szerint a „világ mögött egy megfoghatatlan, megnevezhetetlen lény van: a végtelenség megszemélyesítése“. Ebből a „megfoghatatlan, megnevezhetetlen“ lényből származik: 1. az összértelem, 2. az összlélek, 3. az alárendelt ősanyag, 4. a tér, 5. az idő és 6. a rendezett anyagi világ, amelyben az ember a legfőbb lény.

13. Az *indus teremtési elbeszélés fejlődöttebb formában*. Manu, az emberek ősatyja beszéli el a maharisiknak ilyenformán: — Kezdetben sötét volt a világ és formátlan. Az „ész mély álomba merültnék látszott“. Ekkor „a feloldás teljessé vált“ s Brahma, az űr az „öt elemmel“ és az „ősanyagokkal észrevehetővé tette a világot“. A sötétséget eloszlatja, világosságot teremt, Brahma azután magot hint az először megterem-

tett vizekbe. Abból arany tojás lesz s ebből származik maga Brahma, minden dolog eredete. Brahma gondolatával a tojást ketté vágja. Egyik feléből az eget, másik feléből a földet alakítja ki. A kettő közé elhelyezi a levegőt, „az ég nyolc szféráját” és a vizet, létre hozza „a mulandó világot”. Ettől kezdve aztán „a pihenés” és „az ébrenlét” vállalkozó periódusai tűnnek föl.

14. A *skandináv teremtési monda* szerint feneketlen űr volt kezdetben. Északon a hideg forrása, Nifelheim (ködvilág), délen a meleg forrása, Urd és középen a bölcsesség forrása, Mime kútja volt, Nifelheim és Urd találkoztak az űrben s vegyülésükből lett a világ, amelyből istenek és óriások is származnak. Most Odin isten megöli Imert, az óriást s ennek testéből teremti az eget és a földet, véréből pedig a tengert. Imer testét az óriás malom segítségével porrá zuzza s belőle lesznek az élőlények.

15. A *Tao monda* két változatú (Szuruki és Lieche szerint). Szuruki szerint „Tao nemcsak az alakot adó principium a mindenségben, hanem az őanyag is”. „Kaolikus összetételű anyag, mely az ég és a föld előtt is létezett”. Örökkélévő „minden és mégis semmi”. Mindennek az eredete és az oka. — Lieche szerint kezdetben kaosz volt, amelynek azonban megvolt az a sajátja, hogy „formává, szellemmé, anyaggá fejlődhessék”. A Tao montában van ez is: — Egy ember nagyon búsult azon, hogy az ég és a föld széteshetik és ő ez által elpusztul. Sem aludni, sem enni nem tudott e miatt. Ekkor egy barátja így vigasztalta meg: Ég és föld csak összesűrített lég. A nap, hold, csillagok, csak világitó tömegek ebben a légben, ha a földre esnének, akkor sem okoznának semmi kárt.

16. *Babyloni monda*. E mondát az Assur-banipal, babyloni király könyvtárából előkerült 7 tábláról az u. n. „Enuma Elis”-ről tudjuk. E monda szerint, amikor még semmi sem volt: Apsu, Mumu és Tiamát, e három isten létezett csak. Majd azután több isten teremtetik, mint Sachmu és Sachamut, azután Ansár és Kisár, később Anu, Bél és Ea. Ez első három isten félti hatalmát az ujonnan teremtetett istenektől s összeküszik, hogy a többit megsemmisítse. Az új istenek megpróbálják a kibékülést, de nem sikerül. Apsu és Mumu harcceptelenné tétetvén Ea által — Tiamat feldühösödik és harcba készül. Tizenegy szörnyet teremt és Kingut teszi parancsnokká. Az új istenek tanácskozássra gyűlnek össze s itt ajánkozik egy fiatal isten, Marduk, hogy megküzd Tiamáttal. Ellenértékül azonban a teljes hatalmat kéri a többi istenek fölött. Csakugyan le is győzi Tiamátot. Ketté hasítja és egyik felével az eget fedi be és megparancsolja, hogy „a Tiamát vizét ki ne engedjék”. Csillagokat állít, az időt beosztja. Végül pedig, amikor az istenek annak az óhajuknak adnak kifejezést, hogy „a termékeny föld is népesíttessék be élőlényekkel” — megteremti az embert.

17. A *föníciai monda* szerint minden dolgok kezdete a Chaosz és a levegő (sötét), melyet a szellem termékenyített meg. A szellem egyszer szerelemre gyuladt az őselem iránt és ekkor a vegyülés állott be. Az ölelésből állott elő: Mat. Ez iszap vagy „keveset érő vizes vegyülék”. Minden ebből származott. Alig hogy a világító testek a levegőt megvilágítják, azonnal „felhők és égi vizek nagy kiömlései és áradásai állanak elő”. Majd mennydörgések és villámlások keletkeznek s a mennydörgés hangjára „élőlények ébredtek fel”. Ez volt a himnem és nőnem megmozdulása a földön. Az ember Kolpia széltől és feleségétől Bantól lett. T. i. tőlük született Aion és Protagonas. „a halandó emberek”.

18. Az *egyiptomi monda*. Itt tulajdonképen egy egész mondavilág van. A központi így hangzik: — Kezdetben ég és föld szorosán összefonódva volt. Ekkor egy Shu nevű új isten lépett ki az ősvizből, megragadta Nuit (az ég) istennőt és fel-emelte, de úgy hogy az a kezeire és lábaira támaszkodott. Ezután Sibü, a föld, növényzettel vonta be magát. Megszületik Ra, a napisten is. Nemsokára, amikor Ra bevilágítja az eget és a földet. — sok isten születik. A többek között Osiris, a Nilus istene. A nap melege következtében különféle élőlények születnek: növények, állatok emberek. — Van még más változata is az egyiptomi teremtésnek, azonban inkább a nevekben van a különbség, de alapfelfogása ugyanez.

19. A *görög monda*. A görögöknél igen sokféle fölfogás és magyarázat található a világ előállítására és az ember teremtésére vonatkozólag. — Egyik felfogás szerint kezdetben a Chaosz lett, azután „Gaia” (föld), Tartarosz (földalatti mélység) és Erosz (egyesítő szeretet). Itt még az öntudatlan anyag működik, istenségről szó sincs. Csak később kezd Gaia pl. öntudatos, gondolkozó, érző, (bosszankodik) isten lenni, a világ kormányzásban irányító szerepet betölteni. Gaia szüli Uranost, majd együtt szülik a titánokat s innen kezdődik a világ sorsát intéző istenek hosszú láncolata, Istenek harca, Zeusz győzelme és uralmi felsőbbsege.

19. A *római teremtési mondát* Ovidius adja elő világosan. Kezdetben zürzavar van. Minden a mindennel összevegyülve él. Ekkor előáll egy jobb természet (melior natura), amelyet istennek nevez s ez rendet csinál a Chaoszban. Legfölül száll az ég, azon alul marad a lég s legalul a földtányér alakjával s ezt a tenger övezi mindenfelől. Ezután jönnek a csillagok az égre, a vizek megtelnek halakkal, a száraz (föld) állattal, a levegő szárnyassal. Mikor mindezek megvannak, akkor a melior natura az ember előállítását teszi lehetségessé.

20. Végül a *zsidó* vagy *bibliai teremtés*. A bibliában két teremtési leírást találunk. Mindakettő a Genesisben van. Az egyik a papi, a másik a jáhvista. A jáhvista régibb, a papi későbbi. A jáhvista Genesis 2¹—2²⁵-ig terjed, a papi Gen. 1¹—2⁴ a-ig.

A jáhvista szerint még sem növény, sem semmiféle fű nem volt, sem pedig ember (de az ég és a föld már megvan). Ekkor az Uristen embert formált a föld porából, az orrába belehellett és így lett élő lélekké Kertet is ültet az Uristen, amelyet édenkertnek nevez el s ebbe helyezi a megalkotott embert, kijelöli a tiltott fát, amelynek gyümölcséből enni nem szabad. Állatokat formál, az ember elé viszi, de az ember egyikben sem ismeri föl „segítő társát“, a „hozzá illőt“. Ezért oldalbordáiból kivesz egyet. Hussal tölti be annak helyét. Az oldalbordát asszonnyá alkotja, az emberhez viszi és kész a teremtés.

A *papi* monda szerint Isten „legyen“ szavával teremt. Így teremt meg hat nap alatt ezt az élettől nyüzsgő, mozgó, hangos világot. A *papi* író felfogása szerint a kezdetleges állapot képe, mielőtt a teremtést megkezdette volna Elohim — ilyen lehetett: — *kezdetben csak Isten volt és egy nagy káotikus állapot, ahol volt száraz és víz is, de azért a víz uralta inkább a mindenséget s az ezen kívül álló Isten lábainál a mélységben sötétség volt és a vizek felett pedig Isten lelke lebegett.* A teremtés ebből kezdődött meg. Az első napon a világot, 2-ikon a mennyezetet teremt, 3-ikon a vizeket egybegyűjti, a növényeket megteremt, 4-ikon a világító testeket, 5-ikon a vízi állatokat és a repdeső madarakat, 6-ikon a szárazföldi állatokat és végül az embert teremt. Elohim nem mindent a semmiből teremt, de egyes dolgoknak a teremtése mégis a semmiből történik. Vizek, száraz ez megvan s ezeknek csak megparancsolja az egybegyűlését. Azonban a világító testek, növényzet, állatvilág és az ember is Istennek „legyen“ szavára a meg nem nevezettből, tehát a semmiből áll elő.

Benczédi Ferenc.

KÜLFÖLDI SZEMLE

AZ AMERIKAI UNITÁRIUS TÁRSULAT LEGUJABB ÉVKÖNYVE ÉS JELENTÉSEI.

Kékszínű, világos nyomású, ujjnyi vastag évkönyv és kisebb nyolcadrétalakú évi jelentések könyve van előttem.

I. Az évkönyv egy oldalra terjedő kalendáriummal kezdődik, a tartalomjegyzék után a Társulat tisztviselői vannak felsorolva. Eliot A. Sámuel elnök, nyolc alelnök, Cornish titkár, Robertson h. titkár, Fuller pénztáros. tizennyolc igazgatósági tag, három csoportra osztva s három évenként választva. Állandó bizottságai: Végrehajtó, Pénzügyi, Sajtóügyi, Külföldi összeköttetések, Vallásos nevelés, Iskolák és Egyetemi központi missiók, Társadalmi összeköttetések és felekezeti közti barátság. Közügyek szolgálata, Nyilvántartási ügyek és a Fenntartási alap bizottsága. A Társulatnak külön Terjeszkedési osztálya van, melynek nyolc bizottsága van, hatáskörével fedve egészen az Egyesült-Államok és Kanada területét. Aztán Lelkészekről gondoskodó, Könyvtári, Templomépítési kölcsönök, Útszéli szószéket szerkesztő bizottságok.

A Társulat elnöke és titkára az egyes Bizottságok ülésein felvilágosításokra nyújthatnak, de szavazásban részt nem vehetnek. Huszonnégy államból vannak levelezők Angliából Dr. Carpenter, Dr. Mellone, Dr. Drummond, Magyarországról és Erdélyből Dr. Csiki Gábor, Józán Miklós, Dr. Boros György, Csifó Salamon.

Mint hogy mind amerikai mind angol unitárius gyűlekezeteink történetében a jövő év történelmi nevezetességű lesz, ugyanis 1925. évben fogja ünnepelni mind az Amerikai Unitárius Társulat, mind a Britt és Külföldi Unitárius Társulat megalakulásának 100 éves évfordulóját: mindkét Társulat rövid történetét, valamivel rövidebben, mint az évkönyvben van, ideiktatom:

Az *Amerikai Unitárius Társulat* 1825. május 25-ikén alakult. Bostonban már megelőzőleg körülbelül húsz, közügyért lelkesedő, szabadelvű polgár, társadalmi és emberbaráti célok szolgálatára szervezetet alakított. Vallási, erkölcsi és városi ügyek megbeszélésére kéthetenként összejöttek. A Quincy losiás házában 1825. januárjában az összejövetelen arról beszélgettek, hogy olyan társulatot alakítsanak, melyben a gyülekezeti szervező egyházak szabadelvű irányzata nyer kifejezést s amely

ily irányú könyvet és füzeteket adna ki. Norton A. indítványára bizottságot küldöttek ki ennek megfontolására. A bizottság a Federal utcai gyülekezet tanácstermében január 27-én megtette jelentését. Ezen gyűlésen neves emberek, mint Channing, Ware, Norton, May, Lowell, Walker, Eliot A. S. Higgonson, körülbelül huszonötön, jelentek meg, olyan emberek, akik nagyobb fontosságot tulajdonítottak a jellem, erény, érintetlenség, szeretet, nemesség emberi tulajdonainak, mint a hittételeknek. Nem kalandos tapasztalatokat kerestek, hanem elérkezettnek látták az időt arra, hogy az új-angliai szabadelvű gyülekezeteket megszervezzék. A szervezkedés célját így fejezték ki: szövetkeznek „a keresztény igazság és szeretet s az országban a vallásosság terjesztésére”.

A bizottságnak az unitárius Társulat szervezésére vonatkozó javaslatát 1825. május 25-én reggel a lelkészek konferenciája elé terjesztették (Berry Street.) A konferencia a tárgyban való határozathozatalát az nap délután 4 órára halasztotta, s ekkorra a Federal utcai egyház tanácstermébe hívták meg a jelenlevőket a javaslat megbeszélésére. Ezt az összejövetelt Dr. Ware Henrik vezette. Meghatározták, hogy „Amerikai Unitárius Társulat néven egy új társaság megalapítása vált szükségessé”. A határozat végrehajtására Walker, Gannet, Ezra lelkészekből és Tappau világi tagból álló bizottságot neveztek ki. A következő reggelen alapszabályokat fogadtak el, mely szerint a társulat célja „a tiszta kereszténység terjesztése és érdekeinek előmozdítása.” Elnökké Dr. Channinget, titkárrá Gannettet, pénztárossá Tappaut, alelnökké Sroty, Lyman, Longfellow urakat és hat tagot választottak. E társulat azóta az amerikai unitáriusok érdekeit munkáló szervezet. Törvényesen 1847-ben ismertetett el s 1885-ben lett képviselőküldő testületté. A szervező bizottság eredeti jegyzőkönyvében feladatai így vannak megjelölve:

1. Hazánkban (Egy. Áll.) az unitárius kereszténység állapotáról tájékozás szerzése és adása.

2. A szabadelvű keresztények között egység, rokonszenv és együttműködés teremtése.

3. A vallásra vonatkozó józan nézetekről könyvek és füzetek kiadása olyan árban, hogy mindenki megszerezhesse.

4. Olyan helyekre, ahol állandó lelkészek nincsenek, missionariusok küldése.

4. Jövőben olyan módszerek elfogadása, melyek célszerűnek látszanak lelkészek segélyezésére és templomok építésére.

A *Britt és Külföldi Unitárius Társulat* szintén 1825. május 25-én alakult. Ez három társulatnak az egyesülése folytán keletkezett. A keresztény igazságok ápolása és erények gyakorlása érdekeit könyvekkel terjesztő társulat (1791); az 1806. létesített unitárius alap (ez tekinthető a legfontosabbnak); az unitáriusok polgári jogait védő társulat (1819 alap.). Ezekből alakult

a Britt és Külföldi Unitárius Társulat, melynek céljai unitárius gyülekezetek létesítése, a kezdet nehézségeivel küzdő gyülekezetek támogatása. Londonban és az ország más részeiben gyűléseket tart. Munkájának eredményeként ma Angliában 356 gyülekezet van.

Az évkönyv szemlét tart a szabadelvű kereszténység állapotáról a különböző országokban. A szemlében figyelmünket a csehszlovákiai mozgalom ragadja meg. Tudnunk kell azt, hogy Masarik elnöknek nem régen elhunyt felesége amerikai unitárius nő volt. Maga Masarik is a múltban nem egyszer hallatta szavát a vallási szabadelvűség szent ügye érdekében. A békeszerződés megkötése után, amint Csehszlovákia Ausztriától leszakítottan önálló életet kezdett, a Habsburgok érdekében mesterségesen létesített államegyház életében nagy változás állott be. A hivek 30%-a az államegyháztól elszakadt s ha az egyházat és az államot elválasztó törvény életbelép, ez folytatódni fog.

Dr. Capek T. Norbert, korábban római katolikus s ma unitárius lelkész átutazott Amerikába, hogy ott tájékozást szerezzen a szabadelvű vallásos mozgalmakról. Érintkezésbe lépett az Amerikai Unitárius Társulattal s hazájába újra visszatérve, Prágában telepedett le. Azóta ott csodás dolgok történtek. Három-négy hónap alatt tájékozta barátait s céljaira maga körül egy kis társaságot gyűjtött. Prága egyik legszebb helyiségében 1922. év kezdetén vallásos összejöveleteket kezdett tartani. Mint mikor a parázs váratlanul lángra lobban, sikere meglepő volt. Nem kételkedők és habozók, hanem boldog emberek tömegei hallgatják, akik evangeliumában megtalálják azt, aminek régen érzik a szükségét. A városban a szabadelvűséget képviselő elemek tömegei, egyetemi tanárok, tanítók, művészek, zenészek, kormánytisztviselők, tekintélyes iparosok, egy csoport orosz egyetemi hallgató, csatlakoznak gyülekezetéhez. Dr. Capek otthonában egymást érik az érdeklődők, az ország minden részéből tömegesen kapja a leveleket és meghívásokat.

1922. április 9-ikén alakult meg Prágában az Első Szabad Gyülekezet. Szövetség formája ez: „Az Igazság és Szabadság szeretetében, a legnagyobb próféták szellemében egyesülünk Isten szolgálatára. Lelkiismeretem nyugodtságára ígérem, hogy arra törekszem, hogy a Prágai Szabadelvű Gyülekezet-jő tagjává legyek.” Itt szép jövő vár a szabadelvű vallásos gondolatra. Egy lelkes munkatárs összejöveleteket tart vasárnap reggelenként, amelyeken átlag 400 gyermek van jelen. Egy nemzeti sorsára nagy hatással van az ilyen mozgalom, melynek határait látni nem lehet.

II. Az Amerikai Unitárius Társulat jelentései egy évről (1922. május 1-től 1923. április 30) vonatkoznak.

Az első oldalak egyikén a Társulat elnökeinek névsora áll, szolgálataik idejének megjelölésével. Az első elnökké

választott Channing, egészségi állapotának gyengeségére hivatkozva, mindjárt megválasztása után lemondott s így ténylegesen szolgáló első elnök Bancroft (1825—36.) lett. Kilencvennyolc év alatt tizenkilenc elnök volt. Legtöbbször 2—3 évig viselték e tisztelet. Eliot A. Sámuel 1900-tól kezdve viseli, tehát a leghosszabb ideig. Titkár volt 20. Cornish 1916 év óta az.

Eliot A. Sámuel elnöki jelentésében visszaemlékezik arra, hogy első jelentését mint a Társulat titkára terjesztette be 1898-ban. Összehasonlítja a 25 év előtti állapotokat a mostanival. 1898-ban a Társulat végrehajtó szervezete állott a titkárból, a pénztárosból, aki a naplókat vezette s a fizetéseket eszközölte, a h. titkárból, aki az épületet gazdolta, az évkönyvet szerkesztette, a szószékek ellátását közvetítette, állt egy írónkból és egy gyorsíróból. Az egyedüli apostol-titkár (Field Secretary) New-Yorkban lakott. Ma a Társulatnak 14 szervezett ügyosztálya van, felelősségteljes vezetőkkel, az önkéntes munkásokon kívül több mint ötven a fizetett tisztviselők és alkalmazottak száma. A Társulat összes kiadása 1898. évben 63.000 s az 1923. évben 590 000 dollár. Alapokban és javakban a pénztáros 1898-ban 516.000 d. értékért s 1923. évben 4,750.090 d. értékért felelős. Huszonöt évvel ezelőtt — mondja Eliot elnök — a Társulat évenként néhány füzetet és könyvet adott ki, néhány missziót tartott fenn az Egyesült-Államokban, egy Japán missziót irányított, a titkár látogatta a gyülekezeteket, tanácsokat adott, prédikált, szóval mindenből csinált valamit felületesen. A Társulat munkájának hatása érezhető ma nemcsak az unitárius gyülekezetek erősítésében, hanem a nemzetek és felekezetek közötti barátság ápolásában, önfeláldozó lelkipásztorok képzésében, a lelkészek támogatásában a vallási szabadság és kereszténység számtalan ágazatán. Amint az anyagiak megengedték, az igazgatótanács ügyosztályokat létesített, azokra vezetőket állított, akik magukat az ügy szolgálatára szentelik. Az elnök az ügyosztályok munkájának összhangba hozását végzi.

Az egyházszervezetben a mi sajátos feladatunk az, hogy az egyéni szabadságot a társas tevékenységgel s az igazgatási kezdeményezést a demokratikus ellenőrzéssel összeegyeztessük. Gyülekezeteink amikor társulási alapon munkálják istenországának eljövételét, nyitva állanak a proféták előtt is. Szervezetünk elég erős kell, hogy alkalmas legyen az összes erőknek egy cél szolgálatába állítására; ugyanakkor elég hajlékonynak kell lennie arra is, hogy úgy a gondolkozást, mint a módokat tekintve az egyéni és helyi vonatkozásoknak teljes szabadságot biztosítson. Anyagi helyzetéhez mérten a Társulat minden olyan munkát pártol, a mi vallási gondolkozást emberiesse, a társulást demokratikussá s a vallásos életet termékennyé teszi.

Jelentésében foglalkozik azzal, hogy a Társulat szándéka az, hogy a főbb centrumokban házat vásároljon s azokban

képviselősegeket tartson fenn, amilyenek vannak New-Yorkban és San-Franciscoban. A Társulat kiadásában megjelent füzetek sorszáma elérte a 335-öt. Az elmúlt évben 220.000 darabot osztott szét a világ különböző részeiben. A füzetekből megjelent 7 szám, a kiadott könyvek száma is 7, az eladott könyvek száma meghaladja a 30.000 példányt.

A terjeszkedési ügyosztály jelentése szerint a Társulat 44 gyülekezetet segített a saját alapjából. Ezek az egyetemi városokban, az izlandi és finn bevándorlók és a politikai és kereskedelmi központokban levő kisebb gyülekezetek. A terjeszkedési alapból segített 34-et. A Társulat titkárai ezeket rendszeren látogatták. A terjeszkedési osztály sikeres munkát végzett, minden héten a sajtóban tájékoztató közlemények elhelyezésével, melyeket a vallási rovatok szerkesztői szívesen fogadtak. Az egyes országrészekben működő lelkészeket konferenciákra hozta össze. Brown apostol-titkár jelenti, hogy egynek kivételével, az év minden vasárnapján valamelyik gyülekezetben prédikált. Három hónapot Európában töltött, meglátogatta dr. Capeket Prágában. Ahol szükség volt rá, egy gyülekezetben öt-hat hetet is töltött.

Az új-amerikaiak ügyosztálya jelenti, hogy 2 norvég, 11 izlandi és 4 finn misszió van. A norvég mozgalmat 45 évvel ezelőtt Björnson a költő, politikus és író kezdette, tanítványa Jansen folytatta, utóda dr. Amandus Hanokaban erős gyülekezetet alapított Lelkészekben van csupán hiány. Az izlandiak első unitárius gyülekezete 1891-ben létesült Winnipegben. Az első finn unitárius gyülekezet pedig 1916-ban.

A külföldi viszonyok ügyosztálya jelenti, hogy egy küldöttség meglátogatta az erdélyi gyülekezeteket s látogatásáról „Transylvania in 1922.” címen könyvet adott ki. 1922. augusztusában a Szabadelvű Nemzetközi Kongresszus Leidenben ülésezett. Európában a prágai mozgalom mellett a Budapesten indított misszió érdemel figyelmet. A békeszerződés megkötése után nagyszámú erdélyi menekült telepedett le Budapesten. A budapesti különben erős és tevékeny gyülekezet ily nagyszámú született és nevelésében is unitárius lelki gondozására berendezkedve nincsen. A Britt és Külf. U. Társulattal karöltve Budapesten házat vásárolt.

A Társulat lelkészeket segítő alapja 175.000 dollár. Templomépítési kölcsön alapja 162.000 dollár, hatvanöt gyülekezetnél van kölcsöne. Fenntartása óta az alap 772.000 dollárt adott 275 gyülekezetnek.

Ha a Társulat egész munkáját áttekintjük, éreznünk kell, hogy ez nem csak emberek munkája, mert itt Isten szentlelkének ereje működik az embereken.

Kiss Sándor.

Aktuális ügyek.

Az ifjúság neveléséről s a belmisszióról.

Amint a külföldi lapokat olvasgatom s a mai legérdeke-
sebb és legjellemzőbb mozgalmakat vizsgálom, első sorban
amaz ifjúsági mozgalmak öllenek szemeim elé, melyek az
egész világon elterjedőben vannak s mindinkább divatosakká
is kezdenek válni.

Úgy látszik, minden nép megérezte az ifjúság nevelésé-
nek nagy fontosságát s ezért a nevelésügyi kérdések minden
állam életében előtérbe kerültek. A háborúért lelkesedő sovi-
niszta faji és nemzeti felfogás épen úgy az ifjúságért küzd,
mint a békebarát nemzetközi mozgalom. Mind a semleges,
mind a győző, mind pedig a legyőzött országokban találunk
olyan ifjúsági mozgalmakat, amelyek az emberiség jövő békéjé-
ért szállanak síkra s aszerint, amint jelen helyzetük kedvező,
vagy kedvezőtlen: az általuk elképzelt béke is vagy a jelen,
helyzet állandósítása mellett, vagy pedig a dolgok jobbrafor-
dulása esetén válhatna valóra. Az apák nagyon összepöröltek,
a felnőttek túlságosan beleharaptak egymás húsába. A düh,
a harag és a kegyetlenség csúnyán rabigába hajtotta a meg-
lett embereket s a háború furiái alapos rombolás végeztek a
népek és fajok életében. A szemet szemért, fogat fogért elve
megpróbálta rendet csinálni a világon s az eredmény az em-
bernek emberiségéből való kivetkőzése lett.

A Jézus által hirdetett békekesség és szeretet nem talált
otthont sem a harcmezőkön, sem a háborusködő népek hazai
életében s a *humanismus* a *vérbosszú* kitöltésének adott
helyet minden vonalon. A vulkánikus kitöréshez hasonlóan
pusztította el a megvénhedett gyűlölet az emberek lelkében a
testvéri érzést s lángbagyúlt az egész világ künn és benn egy-
aránt. Nyomorúság következett mindenkire s mivel az ember,
állítólag nem képes az ember-testvériség értékeit föléleszteni:
keresik mindenütt azt a csodaszert, amellyel meg lehetne gyógyí-
tani a megtévelyodött és lezüllött emberiséget.

A világ az *ifjúsághoz* fordult s innen várja ma majdnem
mindenki képzelt jövődjö megmentését, sőt diadalát. A harci
riasztók az ifjúság izmaira, akaratára és idegeire számítanak

s járatlanságát és hiszékenységét vélik kihasználhatónak. A jólétben úszók álbékességet szuggerálnak beléje s a megnyomorított életüek fájdalmas keserűsége készítetik őt.

Mind emez egyoldalú törekvések egyoldalú, önző és kizárólagos elképzeléseknek eredményei. Bennünk van a halálnak fulánkja, amely megöl minden életet, minden ifjúságot. Pedig az ifjúság, amely az emberiségnek egyharmadát teszi ki, tényleg letéteményese lehetne egy eljövendő szebb és igazabb életnek. Ehhez azonban szükség volna arra, hogy a családi élet tiszta, becsületes és a nemes felebaráti szeretet ápolója legyen. Jó édes apa és édes anya kellene ahhoz, hogy legyen, aki a multat, a tekintélyt az okosságot s az igazságot képviselje . . . aki önzetlenül munkálkodik s gyermekét valóban szeresse. Kell aztán jó testvér s jó játszótárs, jó szomszéd. Kell jó tanító és jó iskola. De mindenek fölött kell egy olyan *lelkész*, aki a lelkek öre, ápolója és táplálója legyen mindenütt. Nemcsak a felnőtteké, hanem az ifjúságé is.

Hogy az ifjúság az emberiség megmentője, az igazi béke létrehozója s az emberies érzés és cselekvés megteremtője lehessen: ahhoz szükség van újból a *jézusi* Istenországnak, az emberfésztvérségnek a valóságára, a megértetésére és átélézésére.

Lehet, hogy a jövő nemzedék megvalósítja e nemes ideált s lehet, hogy az ifjúság mozgalmi sikerekkel fognak járni . . . de csak úgy, hogyha amaz örök ifjú lelkek fogják vezetni őket, akik a mult igazi értékeinek birtokában okosan és céltudatosan lépnek előre s minden egyest a benne rejlő isteni szikra alapján elhivatása megélésére vezetnek.

Az emberi-nem jobb énje, a keresztény testvéri szeretet, az Isten világában lévő munkás szellem kell, hogy irányítsa az ifjúságot . . . Mert hogyha ez saját maga, fegyelmezellenül akar világmegváltó és világnevelő lenni: a szabadosság és a zürzavar világába jutunk.

Aki gyermekét valóban szereti, legyen szigorú vele szemben. Feleselgetéseit el ne tűrje, csínyjeit el ne nézze, óvja meg a dohánytól és a szeszes italtól. Fegyelmezze, de soha se bosszúságát töltse ki rajta, hanem mindent azért tegyen, hogy gyermekét jobbá tehesse. Tanítsa meg játszani és dolgozni. A játszás, a legnemesebb szórakozás, elvonja a serdülő ifjat a kocsmtól s a szabad levegőn testileg és lelkileg egészségben tartja meg. A munka az ember lételeme, elhivatása s aki okosan dolgozik, az igaz boldogságot élvez.

Erdélyi magyar testvérem, te dolgozni eleget dolgozol, csak épen szórakozni nem tudsz. Eldorbézolod pénzedet, megnyomorítod testedet, lelkedet, mert nem ismered az élet igaz útját. Pedig ott élsz a természet kebelén, ott dolgozol: *ott is szórakozzál!* Őseid gyakorolták a szabadban a társasjátékokat. Térj vissza te is ezekhez s meglátod, utódaid, gyermekeid áldani fognak érte.

A *belmisszió* nem egyéb, mint egy vallás-erkölcsi közösségben (Egyház) Isten lelkétől vezetettve, hűveinknek hivatásos életre való készítetése. Úgy is mondhatnók, hogy az Istenországában az Isten akaratának az egyesek lelkén keresztül való diadalra juttatása. Mindenféle képen szép feladat s egyformán szent elhívás mind a világi, mind az egyházi papokra. Nem egyéb ez a testvéreinkkel való szent törőJésnél, felebaráti kötelességünk, a föltétlen parancsnak való öntudatos és alázatos hódolás: Istentől kapott elhívásunk.

Belső ember testvéreim, keljetek nemes versenyre világi papjainkkal s teremtsünk egy dicsőbb, szebb és boldogabb világot az egy Isten örök dicsőségére, fajunk nemesedésére s az emberiség boldog haladására!

Dr. Kiss Elek.

Irodalom.

A ma vallása. Irta: Charles E. K. John. Angolból fordította Benczédi Pál. Kiadja az udvarhelyvidéki unitárius lelkész-kör 1924. 40 l.

A csinosan kiállított füzet a következő fejezetekben öleli fel a vallásos gondolkozás mezejét: I. Tekintély a vallásban. II. Istenről való tudásunk. III. Az ember új eszméje. IV. A trónra emelt Jézus. V. A ma vallásának a szive. VI. Új vallásos szózat. Ezekben mondja el egy modern gondolkozó lélek a vallásra vonatkozó nézeteit, könnyed, értelmes formában. A fordító, aki folyóiratunknak is szorgalmas munkatársa, elismerésre méltó munkát végzett a műnek gondos átültetésével. A vallási problémák fölött elmélkedni szeretőknek nagy szolgálatot tesz ez a kis mű, amelyet jó lélekkel ajánlunk olvasóink figyelmébe.

-i-t.

Új könyvek: *Révész Imre:* A magyar protestantizmus története a keresztyénség egyetemes fejlődésének keretében. Cluj—Kolozsvár, 1923. 8 r. 131 l.

Dr. Borbély István: A magyar irodalom története a legrégebb időkől 1825.-ig. Jegyzetekkel ellátott teljes kiadás a művelt közönség számára. Cluj—Kolozsvár, 1924. 8 r. 430 oldal. A Minerva r. t. kiadása. Ára 160 lei. Mindkét mű ismertetésére visszatérünk.

KÜLÖNFÉLÉK.

Többeknek! Szépen köszönöm a munkám iránt való nagy érdeklődést s jelentem, hogy július első felében szétküldhetem. Az árát azonnal kérem, mert a nyomdának fizetni kell.

Dr. Kiss Elek.

Érdekes vendégeink voltak május hónapban. Mrs. Crompton két leányával Rev. Fred. Hankinson kíséretében meglátogatta Erdélyt, amelyet az unitáriusok révén már gyerek korában annyira megszeretett. Ez az angol származású ausztráliai asszony a fennnevezettekkel együtt meglátogatta Torockót, Várfalvát, Aranyosrákost, Kövendet, Kolozst és Kolozsvárt. Kolozsváron megnézték a Leányotthonunkat s amidőn egyfelől örömmel töltötte el a tudat, hogy lánynevelésünkért mindent megteszünk, másfelől fájdalommal vették tudomásul, hogy az e célra alkalmas helyünk el van rekvirálva s ezért össze kell zsufolnunk leánynövendégeinket otthonukban. A Leányotthon javára 1500 (egyezeröttszáz) lej adtak s — amint mondták — unitárius testvéreiktől a legjobb érzelmekkel váltak meg.

Pályázati hirdetés: Dr. Kaáli Nagy Árpád körüli felügyelőgondnok 2000 (kettőezer) lej pályadíjat tűz ki e tétel megoldására: „Az unitárius lelkész hivatásos teendői a szószéki szolgálaton kívül“.

A pályamunka idegen kézzel írva, jelíges levéllel ellátva 1924 dec. 31-ig Kolozsvárra a Missziói-Bizottsághoz küldendő be. Terjedelme legfőlebb négy (4) nyomtatott ív (64 lap) legyen. A díj csakis teljesen megfelelő munkának fog kiadatni.

Elhunytak: ifj. *Bölcöny Vilmos* I. éves gépészmérnök hallgató május 7-én 20 éves korában, Székelyudvarhelyen. *Útő András* ny. állami tanító és énekvezér máj. 9-én Nagyajtán 80 éves korában. *Botár István* CFR. felügyelő május 30-án 60 éves korában Kolozsvárt. *Gálfalvi Margit* életének 26-ik évében, június 14-én Budapesten. *Biró Pál* unitárius lelkész 46 éves korában Bözödkörispatakon.

Judás szobra. Szviask nevű volgamenti városban szobrot emeltek Judásnak, Jézus elárulójának. Első pillanatra megdöbbenünk ezen a bizarr gondolaton. Hiszen ott, ahol Judásnak szobrot emelnek, Jézust keresztre feszítik. Pedig a

szviaski polgárok cselekedete nem egyéb, mint a mai társadalmi küzdelmeknek egy bátor és nyílt kirobbanása. Ma a Jézus neve alatt általában judási eszményekért szalad a világ. Istenországának keresése helyett a materializmus árja sodor magával. A lelki és erkölcsi értékek hitelüket veszítették s helyettük a Mammon lábainál fetreng a mai kor gyermeke. Naponta szobrot emelünk lelkünkben Judásnak, Jézust megtagadjuk s mégis a keresztényi eszményeket hangoztatjuk. A jó szviaski polgárok legalább nyíltan emeltek szobrot Judásnak.

Amerikai-, angol látogatások. A húszadik század embere annyira beleélte magát a gyűlölködésbe, annyira vigasztalannak látta földrészünkön a népek helyzetét, hogy már-már reménytelenségbe esett az emberi haladást s az ezt feltételező jóakaratot és szeretetet illetőleg. Lehetek, akik az első keresztények elszántságával gondoltak a bekövetkezendő napi eseményekre s lehetek, akik fát hordottak a vértanuk máglyájához. Lehetek, akik sötét gondolatokkal rémképeket festettek maguk elé s elhomályosult lelki szemeikkel és eltompult érzésű szívével nem látták a jóságos Isten atyai gondoskodó kezét.

Én részemről Istenbe vetett mélységes hittel bíztam s bízom mindörökké abban, hogy az Isten képére teremtett ember s az emberiség lelkében működő isteni akarat nem képes arra, hogy benső értékét teljesen megtagadva, a jóakaratra és a szeretetnek valóságát teljesen kiírtani akarja az emberek világából.

Egészen természetesnek tartom azt, hogy Amerika és Anglia kultúr-népe, fajra és felekezetre való tekintet nélkül a saját jószántából, a benne működő isteni lélektől indítva, elküldte hozzánk egyelőre mintegy 60 millió ember nevében kiküldötteit. Elküldte azért, hogy saját szemeikkel és füleikkel győződjenek meg a mi országunk kisebbségeinek helyzetéről; hogy lássák azokat a tényeket, amelyek félremagyarázhatatlanul tanuskodnak ama bánásmódról, melyben a jelzett népek részesülnek.

Dr. Cornish, dr. Beach, dr. Shäffer és dr. Hurn örökre emlékeztetéseket lesznek előttünk s a legnagyobb hálával gondolunk rájuk mindörökké azért, hogy vették maguknak a fáradságot s fölkeresték királyunk és királynénk Őfelségét és az illetékes miniszter urakat és tájékoztatták idejövételük céljáról.

Nem azzal az önző gondolattal vagyunk hálásak irántuk és 60 millió küldőjük iránt, hogy épen a mi nagy bajainkon s helyzetünkön akarnak segíteni; hanem azért, hogy az emberi jóakarát és igazi szeretet eszméjét valóságra váltották s így a Jézus igazi tanítványainak és követőinek bizonyultak.

Az egyeseknek mindig vagy igen jól megy sorsuk, vagy igen rosszúl s nem is az a fontos, hogy mi kisebbség egyénileg hogyan élünk, hanem az, hogy fajunk és vallás erkölcsi értékeink alá ne hanyatoljanak. Nem is az egyeseknek szólott ez a látogatás, hanem ama nagyobb kulturális és művelődési

egységeknek, amelyek évszázadokon át bizonyosságot tettek a világ előtt arról, hogy olyan értékek, amiket megsemmisülni engedni a világ nem fog.

Erdély volt a szabadelvűség és a türelmes kultúra legelső fészke az egész világon s erre a földre és népeire féltő aggodalommal tekint az egész művelt világ, ezt megvédeni és további fejlődéshez juttatni a művelt világ erkölcsi kötelessége. E kötelességtől indítva jöttek mihozzánk a jóakarát, szeretet, szabadság és igazság barátai s mi éreztük, hogy legnagyobb bajunkban legközelebb van hozzánk a mi egyetlen egy igaz Istenünk, ami szerető édes jó Atyánk.

Az ember a napi megpróbáltatások alatt sokszor eltorzult arcával és elkeseredett szívvel hordozza keresztyét s azt gondolja, hogy mindennek vége, el kell örökre pusztúlnia. A tisztán látó lélek azonban hitével s bizalmával felülemelkedik minden nyomoruságon. Köszönjük amerikai és angol testvéreinknek, hogy felnyitották ami lelkünknek szemét s betekinteniünk engedtek abba a szebb világba, ahol az egész művelt világ lassanként az igazi értékek felé fordítja figyelmét s a valódi jóakaratot és a tiszta emberszeretetet megvalósítja.

Kitörő lelkesedéssel üdvözöljük a fölkelő napot s könnyeket hullatunk az áldásos esőcseppek látásán és fogadjuk a mi jó Istenünk előtt, hogy az ő lelkétől vezetettve, a Jézus Krisztus nyomdokain haladva, csüggedés nélkül munkálkodunk azért, hogy mi is részesei lehessünk az Istenországának, ahol az igazság és a becsület a testvéri szeretettel kezeltfogva járnak.

Hiszen mi nem is akarunk egyebet, mi csak azt akarjuk, hogy Istenőtől kapott faji és egyházi (valláserkölcsi) hivatásunk szabad megélésével Jézus Krisztus buzdó és igaz követői lehessünk. E nagy kulturális és művelődési munkában — amint most már tudjuk — nemcsak Istenünk, hanem az ő lelke erejénél fogva a művelt világ közvéleménye is mive-
lünk van.

Legyen áldott Istennek szent neve !

Kk.

Theol. Akadémiai évzáró. Theol. Akadémiánk évzárója június 26-án volt a kollégium disztermében. A főt. püspök úr mellett ott volt az évzárón Dr. Cornish és Dr. Hum amerikai, illetőleg angol hitrokonunk is.

Dr. Varga Béla tanár mélyen járó szép imája után Csifó Salamon dékán számolt be az év eseményeiről. Theol. Akadémiánk elég nagy számú hallgatóival olyan évet zárt be, amely általában sikeresnek, sőt sokat ígérőnek nevezhető a jövő illetőleg. Hallgatóink általában megértették feladatokat s elmélyedni törekedtek hivatásukban. Két hallgató évközben eltávozott, hogy más pályán keresse meg életföltételét. Lassanként el fogjuk érni, hogy akik lelkészek akarnak lenni, azok teljes mértékben érezzék át és éljék meg komoly elhivatásukat.

Nekünk a legkiválóbb jellemű ifjakra van szükségünk s azokat várjuk is a theol.-ra.

E gondolatok voltak kiérezhetők az évváróból s még csak annyit jegyzünk meg, hogy hallgatóink nagy buzgalommal és jó eredménnyel dolgozták ki a meglehetősen nagyszámú pályafételeket is.

Adja Isten, hogy az Akad. új szabályzatával friss erő és megújuló szellem jusson diadalra e nagyjelentőségű intézményünkben. K.

Lelkészi kinevezések. A főtisztelendő püspök úr *Máthé Sándor* lelkészjelöltet Ujszékelyre, *Pálffy Árpádot* pedig Körispatakra rendes lelkészeknek kinevezte. Kiemelkedik az eddigi keretek közül a *Lőrinczi László* lelkészjelölt kinevezése, akit a dr. Cornish titkár kivánságára a püspök úr Amerikában a Cleveland-Akroni és Alliance-i társceházközségek missziói lelkészévé nevezett ki. Ez egy új lépés egyházi életünkben, amellyel az Amerikába szakadt hiveink rendszeres lelki gondozása kezdetét veszi. Szívből üdvözljük az újonnan kibocsátott fiatal apostolokat. Áldás és siker kísérije útjukon.

Évvárás a kolozsvári főgimnáziumban.

A kolozsvári főgimn. 1923—24. isk. évváró ünnepéye június 25-én volt. Ez alkalommal imádságot mondott Vári Albert vallástanár. Gál Kelemen igazgató beszámolt az év sok küzködéssel járt munkájáról és kiosztotta a tanulók közt a jutalmakat. Végül a püspök úr búzdító beszédet intézett az ifjúsághoz. Az ünnepélyt emlékezetessé tette az a körülmény, hogy azon megjelentek dr. Cornish és Hurn angol és amerikai vendégeink Ionescu miniszteri tanácsos, kíséretében. A tanulók száma év elején volt 306. Ebből évközben eltávozott 49. Ezt a nagy számot a közoktatásügyi miniszterium azon rendelete magyarázza meg, amely a más vallású tanulók nagy részét kitiltotta a mi iskoláinkból is. Unitárius volt az év elején 164. Év végén 158.